

บทที่ 6

ความสำคัญของกลวิธีปจฺฉา-วิสัชนาในวัฒนธรรมไทยอันเนื่องด้วยพุทธศาสนา

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้อภิปรายให้เห็นความสำคัญของกลวิธีปจฺฉา-วิสัชนาในวัฒนธรรมไทยอันเนื่องด้วยพุทธศาสนา ในมิติที่ต่างออกไปจากกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ได้อภิปรายผ่านมา ผู้วิจัยเห็นว่า นอกจากการสร้างสรรคัวรรณคดีที่ใช้ปจฺฉา-วิสัชนาเป็นเครื่องมือในการสื่อสารธรรมเพื่อการสร้างปัญญาแล้ว ปจฺฉา-วิสัชนายังมีความสำคัญในแง่อื่น ๆ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่ควรกล่าวถึงไว้ในงานวิจัยนี้ เพื่อยืนยันให้เห็นอย่างเด่นชัดยิ่งขึ้นว่า ปจฺฉา-วิสัชนาหรือการถามตอบปัญญารธรรมเป็นกลวิธีที่สำคัญและจำเป็นในวัฒนธรรมพุทธศาสนา มีคุณค่าและอรรถประโยชน์อย่างบริบูรณ์พร้อม กล่าวคือปจฺฉา-วิสัชนามีหน้าที่ในบริบททางวัฒนธรรมในวิถีชีวิตชาวพุทธในแง่การเป็นกลวิธีเพื่อสอนธรรมโดยการเทศนา หรือในเพลงพื้นบ้าน หรือการเรียนการสอนทั้งในระบบการเรียนของภิกษุสงฆ์ และฆราวาสทั่วไป ทั้งหมดนี้มีความสำคัญในแง่การสอนธรรม รักษาและสืบทอดพุทธธรรมในสังคมพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะอภิปรายใน 3 หัวข้อ ได้แก่

6.1 ประเพณีมีพระราชปจฺฉา

6.2 ปจฺฉา-วิสัชนากับวัฒนธรรมการเทศน์

6.3 ปจฺฉา-วิสัชนากับการเรียนการสอนพุทธศาสนา

6.1 ประเพณีมีพระราชปจฺฉา

ข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ กลุ่มหนึ่งคือวรรณคดีพระราชปจฺฉา ซึ่งแม้ว่าจะมิได้มีลักษณะการสร้างสรรคัที่เป็นการแต่งอย่างวรรณคดีทั่วไป กล่าวคือเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เป็นข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และสังคม แต่เราก็สามารถเห็นกลวิธีปจฺฉา-วิสัชนาปัญหาธรรมที่มีลักษณะเฉพาะเกิดจากการศึกษาของผู้มีความรู้พุทธศาสนาอย่างดี พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งข้อสังเกตเป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับพุทธธรรมหรือเรื่องราวทางพุทธศาสนาที่ยังคลุมเครือ เพื่อให้มีการวิสัชนาไขความกระจ่าง ทำให้ความคลุมเครือนั้นหมดไป ผู้วิสัชนาคือพระเถระผู้แตกฉานพุทธธรรม แต่ละข้อวิสัชนาผ่านการระดมความคิด การค้นคว้าร่วมกันของคณะสงฆ์เพื่อถวายเป็นวิสัชนา จึงกล่าวได้ว่าพระราชปจฺฉาเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่มุ่งสอนธรรมและทำพุทธธรรมให้กระจ่างชัดด้วยเหตุด้วยผลจากหลักฐานคัมภีร์พุทธศาสนา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุศาสน์กิจวิมลนาถมีพระราชดำริว่า

ประเพณีมีพระราชปฐมา คือ ที่พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งถามข้ออรรถธรรม ซึ่งทรงสงสัย ให้พระราชอาณัติแต่บางรูปหรือประชุมกันถวายวิสัชนา¹ เข้าใจว่ามี มาแต่โบราณทีเดียว ส่วนประเทศอื่นยังไม่ได้พบหนังสือพระราชปฐมา นอกจาก ความที่ปรากฏในพระสูตรว่า มีพระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ ได้ไปทูลถามข้ออรรถ ธรรมแก่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กับหนังสือเรื่องมิลินทปัญหา ซึ่งปรากฏว่า พระ เจ้ามิลินททรงซักไซ้พระนาคเสนด้วยข้ออรรถธรรมต่าง ๆ เป็นอย่างวิจิตรพิสดาร¹

พระราชปฐมาแสดงให้เห็นความสำคัญของพุทธศาสนาในสังคมไทย ในแง่หนึ่งการมีพระ ราชปฐมาเกี่ยวกับพระพุทธานุชาตินั้น เป็นพระราชภารกิจอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์และพระ บรมวงศานุวงศ์ในการสอดส่องดูแลทั้งอาณาจักรและพุทธจักร ปฐมาพุทธธรรมนอกจากจะเป็นการ ถามเพื่อให้ได้คำตอบที่ชัดเจนถูกต้อง มิให้หลักธรรมคำสอนผิดเพี้ยนไปเพื่อรักษาพระธรรมคำสอน ในพุทธศาสนาแล้ว ยังเพื่อตรวจสอบความรู้พระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์ได้ขวนขวายหาความรู้เพื่อ นำมาวิสัชนา ในพระราชปฐมาแต่ละข้อนั้น จะมีการประชุมสงฆ์เป็นคณะเพื่อวิสัชนา โดยอ้างอิง หลักฐานประกอบความคิดความเห็นจากคัมภีร์พุทธศาสนามากมายเพื่อ ไขความกระจ่างและสร้าง ความถูกต้องในพุทธธรรม

ในอีกมิติหนึ่งของพระราชปฐมาก็คือเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง สืบเนื่องมาตลอด ในสังคมไทย ที่พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชปฐมาไปยังพระสงฆ์ จากข้อมูลพระราชปฐมาที่ รวบรวมได้ปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล อย่างไรก็ตามก็ผู้วิจัยเชื่อว่า น่าจะมีพระราชปฐมาหรือวัฒนธรรมการถามตอบ ปัญหาธรรมะที่เก่าแก่กว่านี้แน่นอน แม้ไม่มีหลักฐานปรากฏไว้ แต่เชื่อว่ากษัตริย์ในสังคมพุทธ ศาสนาย่อมทรงใส่พระทัยในกิจกรรมทางพุทธศาสนาซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในสังคมไทย เห็นได้จาก พระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์มีพระราชภารกิจต่อพระศาสนาในหลายรูปแบบ เช่น การสร้าง วัดวาอาราม การชำระวรรณกรรม หรือการประกอบพระราชพิธีทางพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์แก่ บ้านเมือง เป็นต้น ในพระราชปฐมานอกจากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธธรรมในแง่ความรู้ คำสอนแล้ว ส่วนหนึ่งยังสะท้อนให้เห็นพระราชกรณียกิจทางพุทธศาสนา คุณค่าของพระราชปฐมาจึงมิได้เป็น เพียงวรรณคดีพุทธศาสนาเพื่อสื่อสารธรรมเท่านั้น แต่ยังสะท้อนคุณค่าในมิติทางประวัติศาสตร์ และสังคมพุทธศาสนาด้วย

พระราชานุกิจ เป็นระเบียบหนึ่งที่แสดงให้เห็นพระราชกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ที่ จะต้องปฏิบัติ พระราชานุกิจ คือ กำหนดเวลาที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงประพฤติพระราชกิจต่าง ๆ

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, คำนำ, ประชุมพระราชปฐมา (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2517), หน้า คำนำ (ก).

ประจำวัน² กฎมเทียรบาลได้กำหนดเอาไว้อย่างละเอียดชัดเจนว่าพระองค์จะต้องทำอะไรบ้างในแต่ละวัน

พระราชานุกิจ รุ่งแล้วนาฬิกา ๑ เสด็จพระที่นั่งมณฑลเบ็กงสนมเฝ้า ๒ นาฬิกา เสดยน้ำอาษา แลกยา ๓ นาฬิกาเสด็จห่อพระ เบ็กงสนมตำรวจในหญัษราชภักดี ตำรวจนอก ตำรวจหัวเมืองเฝ้า ๔ นาฬิกา เรียกพระกยาเสวยเสด็จเข้าพระบันทม ๕ นาฬิกา หกนาฬิกาเบ็กลงใน ๖ นาฬิกาประภาย ๗ นาฬิกา เบ็กรั้่นงลูกลงหลานเชอ พระสนมแก่พระสนมสาว ชแม่เลกลงเฝ้าในออกเจ้านอกแลพระกำนัลเฝ้า ๘ นาฬิกา เบ็กลงท้าวพญา ๑๐๐๐๐ ลงไปถึงนา ๘๐๐ พิกษาการแผ่นดิน ตัดสำนวน สิบนาฬิกาประภาย ๑๑ นาฬิกาเสด็จห่อพระ ๑๒ นาฬิกาเสด็จพระรั้่นงในดรัสกัฝายใน

ค้ำแล้วหุ่ม ๑ เบ็กลงพิกษาการศีก ๒ หุ่มพิกษาการเมือง สามหุ่ม พิกษาเนือคคิโบราณ ๔ หุ่มเรียกพระกยาเสวย ๕ หุ่มเบ็กลงโรราชบัณฑิตสนทนาธรรม ๖ หุ่มเบ็กลงเสกาคนตรี ๗ หุ่มเบ็กลงนิยาย ๘ หุ่ม ๘ หุ่ม เข้าพระบันทมมหาประณตินมาน³

จากพระราชานุกิจดังกล่าวจะเห็นว่าในแต่ละวันนั้น พระมหากษัตริย์จะต้องปฏิบัติสิ่งใดบ้าง พระราชานุกิจนั้นมีทั้งการบริหารบ้านเมือง ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญโดยตรงที่ทรงปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการปรึกษาข้อราชการกับข้าราชการในระดับต่าง ๆ 9 นาฬิกา ให้ตำรวจเฝ้า 3 นาฬิกา เสด็จออกขุนนางว่าราชการแผ่นดิน รวมทั้งวินิจฉัยตัดสินความเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง 1 หุ่ม, 2 หุ่ม ทรงพิกษาการศีกและการเมือง นอกจากนี้ยังมีเวลาเพื่อความสำราญส่วนพระองค์ เช่น การประพาส การชมเสภา นิยาย ซึ่งมองได้ว่าเป็นหน้าที่หนึ่งในการรักษาวัฒนธรรมของชาติ

สิ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยจะต้องปฏิบัติเพื่อการพัฒนาความรู้ของพระองค์ที่นอกเหนือจากงานบริหารแผ่นดิน คือ การเสด็จเข้าห่อพระ การพิกษาเรื่องโบราณคดี การสนทนากับโหราจารย์ บัณฑิต และสนทนาธรรม เป็นการสร้างความรู้ ความคิด ในฐานะพระมหากษัตริย์พระองค์ย่อมต้องรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมอย่างลึกซึ้ง การสนทนาธรรมจะทำให้พระองค์มีจิตใจผ่องแผ้ว สงบ มีความเมตตา เทียงธรรม โดยมีพุทธธรรมเป็นหลักยึด การใส่พระทัยในการศาสนา การสนทนาธรรม จึงถือได้ว่าเป็นพระราชกิจสำคัญอย่างยิ่งของพระมหากษัตริย์ในวัฒนธรรมไทย พระราชปุจฉาเป็นหลักฐานที่เป็นรูปธรรมเด่นชัดที่แสดงให้เห็นความใส่พระทัยต่อพุทธศาสนา และความมีปัญญาความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยและพระราชวงศ์

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลราชานุภาพ, รวมเรื่องราชาภิเษกธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจและอธิบายว่าด้วยศเข้า (กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, 2541), หน้า 139.

³ กฎหมายตราสามดวง (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 63.

นอกจากพระราชานุกิจที่ปรากฏในกฎมนเทียรบาลซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่สมัยอยุธยา พระราชานุกิจเป็นประหนึ่งหลักปฏิบัติที่ต่อเนื่องเรื่อยมา พระราชานุกิจของพระมหากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ ก็ไม่แตกต่างจากกฎมนเทียรบาลของกษัตริย์อยุธยาแต่อย่างใด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น เมื่อตื่นแผ่นดินเวลาเช้าเสด็จออกปฏิบัติพระสงฆ์ แล้วทรงฟังรายงานคลังมหาสมบัติ แล้วเสด็จขึ้นพระแท่น พระราชวงษานุวงศ์กับตำรวจเข้าไปเฝ้าก่อนขุนนาง แล้วสมุหนายก สมุหพระกระลาโหม ก็นำขุนนางทั้งสองฝ่ายเข้าไปพร้อมกัน รับสั่งถามถึงราชการกวดกรแกว่าเวลาเสด็จขึ้น ครั้นเวลาเช้าเสด็จออกฟังรายงานทั้งปวง แลจ่ายของพระคลัง แลเอาการไข้เจ็บแล้วก็ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงฟังพระธรรมเทศนาจบแล้ว เสด็จออกขุนนาง ใต้ถามราชการ แต่เวลายามหนึ่งเสด็จขึ้น⁴

พระราชปจญาเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ไทยและพระบรมวงศานุวงศ์ทรงสนพระทัยต่อเรื่องราวอันเกี่ยวเนื่องด้วยพุทธศาสนา ควบคู่กับการบริหารบ้านเมือง เนื้อหาสารัตถะในพระราชปจญาเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นแนวความคิดนี้ได้เด่นชัด เพราะปรากฏเนื้อหาทั้งที่เกี่ยวกับหลักพุทธธรรม และเรื่องราวเหตุการณ์อันเกี่ยวเนื่องด้วยพุทธศาสนา

พระราชปจญาที่ทรงสอบถามเกี่ยวกับ ประเพณี ความเชื่อและการปฏิบัติที่จะส่งผลที่เป็น “คุณ” ต่อบ้านเมือง เนื่องด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของสังคม การปฏิบัติพระราชกิจของพระมหากษัตริย์ก็ย่อมยังให้เกิดความเจริญแก่บ้านเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น พระราชปจญาเกี่ยวกับหลักการซ่อมแซม รักษาพุทธสถาน การสร้างเจดีย์ หรือพระพุทธรูปสำคัญ แนวปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาในพระราชพิธีต่าง ๆ นั้น ส่วนหนึ่งก็เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับคนในสังคม โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประธานและเป็นศูนย์กลาง ความเป็นระเบียบแบบแผน ความศักดิ์สิทธิ์สะท้อนความมีอารยธรรม และความเจริญของบ้านเมือง ทั้งยังเป็นการปฏิบัติเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ราษฎร

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ พระราชปจญาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระราชปจญาถามพระราชอาคันตุกะทั้งหลายว่าการทำบุญใดจึงจะเป็นการทำบุญใหญ่ให้มีสิริมงคลในบ้านเมือง ทรงพระราชดำริถึงการทำบุญวันวิสาขบูชาซึ่งขาดสูญไม่ได้มีพิธีนี้มานาน

⁴ นฤมล ชีรวัดน์, ชำระ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน (กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิสาหการ, 2539), หน้า 207. พระราชานุกิจในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ไม่ต่างกัน

จึงมีพระราชปฎิญาณ สมเด็จพระสังฆราชและพระราชอาคณัติผู้ใหญ่ผู้น้อย ถวายพระพรว่า แต่ก่อนสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้า กระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันวิสาขบูชา มีคือวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันวิสาขนักขัตฤกษ์มหาชัยัญญพิธิบูชาใหญ่ มีอาานิสงส์มากกว่าครุชสงกรานต์ เหตุว่า เป็นวันสมเด็จพระสัมพันธูปุทธเจ้าประสูติ ได้ตรัสรู้ ปรีนิพพาน และสมเด็จพระเจ้าภคิกราช วสักราช ดิศมหาราช เคยกระทำสืบพระชนมาอยู่เป็นเยี่ยงอย่างโบราณราชประเพณีมีมาแต่ก่อน และพระราชพิธีวิสาขบูชาอันนี้เสื่อมสูญขาดมาช้านานแล้ว...⁵

สืบเนื่องจากพระราชปฎิญาณนี้ พระสังฆราชและพระราชอาคณัติทั้งหลายถวายวิสัยสนาคันคว่ำ พิธิทำบุญวิสาขบูชาขึ้นใหม่ และได้ประกาศเป็นพระราชกำหนด⁶ เพื่อเป็นประเพณีสืบมา

ในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นช่วงเวลาแห่งการสร้างบ้านเมือง นอกจากพระราชภารกิจในการบริหารจัดการราชการแผ่นดินแล้ว พระราชกรณียกิจที่สำคัญที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเห็นว่าจำเป็นต่อการสร้างความเจริญของบ้านเมือง คือพระราชภารกิจที่เกี่ยวกับการพระศาสนา ในฐานะทรงสถาปนาราชวงศ์ใหม่ พระราชกรณียกิจในการสร้างสิทธิธรรมให้เห็นที่ยอมรับแก่พสกนิกรโดยการจัดระเบียบสังคมทั้งทางโลกย์และทางธรรม⁷ พระราชกรณียกิจตลอดรัชกาลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ได้แก่⁸

1. การสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามและศาสนสถานสำคัญ
2. การฟื้นฟูพุทธจักรให้บริสุทธิ์ เพราะยุคนั้นพระสงฆ์มิได้สนใจร่ำเรียนทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระ โดยทรงจัดระเบียบปกครองฝ่ายสงฆ์และการออกกฎพระสงฆ์
3. การสังคายนาพระไตรปิฎก และการชำระวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา
4. การออกพระราชกำหนดใหม่เพื่อสร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมพุทธในอุดมคติ

⁵ ประชุมพระราชปฎิญา, หน้า 169-170.

⁶ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เล่ม ๒ (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 4-9.

⁷ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “การพระศาสนาและการจัดระเบียบสังคมไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน ปริทรรศน์ประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, 2544), หน้า 83.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89-110.

พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชดังกล่าวนี้ เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าพระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ต่อพุทธศาสนาอย่างแท้จริง นอกจากนี้พระราชปณิธานเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง จากพระราชปณิธานที่ทรงมีถึง 39 ฉบับ เนื้อหาเกี่ยวข้องกับทั้งพระธรรมคำสอน วินัยปฏิบัติ และกิจที่เกี่ยวข้องด้วยพุทธศาสนา ทรงมีพระราชประสงค์อย่างเด่นชัดว่าต้องการชำระสะสางความรู้ทางพุทธศาสนาที่สูญเสื่อมไปให้กลับคืนมาดังครั้งกรุงเก่า ตัวอย่างเช่น ทรงมีพระราชปณิธานเนื่องด้วยทรงสงสัยในข้อความที่พระสงฆ์ได้เทศนา เนื้อความในคัมภีร์โศตัมพาลีนี้ว่ากล่าวย่นน้ำตามสำเนาเพื่อฟังธรรมของพระสงฆ์ และนกแกกเข้าภาวนาอัญญกรรมฐาน กลับชาติมาเกิดเป็นมนุษย์ได้สำเร็จมรรคผล เพราะอานิสงส์การฟังธรรมและการภาวนาอัญญกรรมฐานเท่านั้นหรือ ทรงเห็นว่าการจะสำเร็จมรรคผลต้องบำเพ็ญทานสร้างกุศลช้านาน เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าบำเพ็ญบารมีช้านานกว่าจะตรัสรู้ ทรงเห็นว่ายังควรมีคำอธิบายให้มากขึ้นอีก ทรงมีพระราชปรารภว่า

ขอให้เจ้าคุณปริกษาขอควรลงโดยสถานใด ได้โปรดให้โอวาทสั่งสอนพระสงฆ์ธรรมกลึกทั้งปวง จงลำแดงธรรมเทศนาในพระราชสถานก็ดี นอกพระราชสถานก็ดี ขอให้วิเศษนางแจ้งให้วิถิตถาร กว้างขวาง อย่าให้ค้างเนื้อความไว้อย่างนี้ ผู้มีสติปัญญาน้อยจะถ้อยมั่นสำคัญผิด ขาดจากประโยชน์เสียจากกุศลเป็นอันมาก⁹

จากตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างแตกฉาน เพราะได้ทรงวิเคราะห์และเห็นความขัดแย้งระหว่างหลักพุทธธรรมกับคำที่พระสงฆ์เทศนา จึงมีพระราชปณิธานเพื่อให้พระสงฆ์วิเศษนางแจ้ง พระสงฆ์ได้ถวายวิเศษนางว่า การเทศน์เป็นแต่เพียงสังเขปกถาเพราะจริง ๆ แล้วก็เป็นดังที่พระองค์กล่าวว่า การสำเร็จมรรคผลต้องอาศัยการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ช้านานกว่าจะสำเร็จได้ จากพระราชปรารภสะท้อนให้เห็นความเอาพระทัยใส่ของพระองค์ เมื่อเห็นความไม่ชัดเจน ซึ่งอาจทำให้คนที่มีรู้น้อยเข้าใจผิดเกี่ยวกับการสอนเรื่องนี้ว่าเพียงแต่ฟังธรรมก็จะบรรลุได้ จึงมีพระราชปณิธานให้พระสงฆ์ได้วิเศษนางอธิบายเรื่องราวนี้ให้กระจ่าง เพื่อให้ได้คำสอนที่ถูกต้องสำหรับผู้ฟังต่อไป

สืบเนื่องจากพระธรรมเทศนาของพระสงฆ์ อาจทำให้เกิดมีข้อสงสัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อได้ทรงฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทโธมหาราช เรื่องสสบัณฑิต ในพระปรมาภิไธย อรรถกถาพระจริยาปิฎก ทรงสงสัยว่า เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นอบายภูมิชื่อ อเหตุกปฏิสนธิฝ่ายบาป เมื่อเป็นมโหสถก็ได้ทรมานแก้ว อุกุศลอันเบียดเบียนสัตว์ทำให้ได้มาเกิดเป็นเดียรัจฉาน คือ ภูริทัตตนาคราช ถูกหมອງอุลัมภานัจฉาเอามา

⁹ ประชุมพระราชปณิธาน, หน้า 105.

กระทำโทษให้ได้รับความลำบากด้วยอกุศลที่ได้ทำไว้ มิได้มีปัญญาเกิดมาพร้อมกับปฏิสนธิจิต แต่มีปัญญาในภายหลัง ความรู้ที่ทรงเข้าใจนี้ ชัดแย้งกับพระธรรมเทศนาที่พระพุทธโฆษาจารย์เทศนาว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นกระต่ายเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เพื่อจะสงเคราะห์ญาติบริษัทของตน และว่ามีปัญญามาพร้อมปฏิสนธิจิตอันเป็นเหตุกปฏิสนธิฝ่ายบาป จึงทรงเห็นว่าข้อความนี้ขัดแย้งกัน ว่าปัญญาจะเกิดพร้อมอกุศลจิตได้หรือ และในคัมภีร์ต่าง ๆ กล่าวว่าชาติเดียรัจฉานเป็นจตุราบายภูมิฝ่ายอกุศลตกแต่งให้บังเกิด แต่พระพุทธโฆษาจารย์เทศนาว่าปัญญาฝ่ายอกุศลเกิดด้วยกันกับอกุศลจิตแห่งพระยากระต่ายอันเป็นสัตว์เดียรัจฉานฝ่ายบาป ทรงพิจารณาเห็นว่าคำเทศนาดังกล่าวขัดแย้งกับพระคัมภีร์จึงทรงให้พระพุทธโฆษาจารย์วิสัยนาอรรธาธิบายให้ทรงเข้าใจ

จากตัวอย่างนี้ย่อมเห็นได้อย่างชัดเจนถึงความสนพระทัยในเรื่องราวทางพุทธศาสนา ทรงมีความรู้อย่างแตกฉานดียิ่งในการคิดวิเคราะห์ และเปรียบเทียบคำเทศนากับพระคัมภีร์ตามที่ได้รู้ได้ศึกษา มา ทรงเอาพระทัยใส่เมื่อเห็นว่าผิดก็ทรงทักท้วงด้วยพระปรีชา ในพระราชปุจฉานี้ พระองค์ทรงทราบว่าคำเทศนาของพระพุทธโฆษาจารย์ไม่ถูกต้อง และพระพุทธโฆษาจารย์ก็ยอมรับว่าเทศนาผิด

อาตมาภาพถวายพระสัทธรรมเทศนาว่า ปัญญาอันเป็นชาติกุศลบังเกิดระคนด้วยอกุศล เหตุกจิตปฏิสนธิฝ่ายบาปแห่งพระโพธิสัตว์อันบังเกิดเป็นพระยากระต่ายในกำเนิดเดียรัจฉานเนื้อความนั้นพิรุณ เป็นประหนึ่งกลับบาปเป็นบุญ กลับบุญเป็นบาปฉะนั้น โทษอาตมาภาพผิคนักหนา เป็นสติสัมโมหะปราศจากปัญญา ถ้อยแต่वारพระบาลี มิได้ทันพิจารณาในอรรธาธิบายอันเป็นสาคร อรรถคัมภีร์ภาพ จึงเข้าใจไปโดยอรรถอันผิดฉะนี้ หากว่าพระปัญญาคุณทรงพระกรุณาทักท้วง มีพระราชปุจฉาให้ต่อว่าอาตมาภาพครั้งนี้ คุณหนึ่งโปรดอาตมาภาพให้พ้นจากอบายทุกข์ ถ้ามิโปรดฉะนี้เลย อาตมาภาพก็จะเข้าใจไปโดยปัญญาอันเขลา จะเอาอรรธาธิบายนี้ไปสำแดงพระธรรมเทศนาให้ปัจฉิมชาชนตาได้ฟัง แล้วก็จะถือผิดต่อไป โทษอันใหญ่ก็จะมีแก่อาตมาภาพ อาตมาภาพได้รับพระราชทานพระปัญญาคุณ ทรงพระกรุณาโปรดด้วยพระราชปุจฉาให้ตักเตือนต่อว่าอาตมาภาพครั้งนี้ อาตมาภาพได้สติปัญญาขึ้น¹⁰

ปฏิสัมพันธระหว่างพระมหากษัตริย์ผู้ปุจฉา และพระสงฆ์ผู้วิสัชนาแสดงให้เห็นการโต้ตอบกันระหว่าง 2 ฝ่าย พระราชปุจฉาที่พระมหากษัตริย์ทรงมีถึงพระสงฆ์เพื่อให้พระสงฆ์ค้นหาคำตอบ เป็นปุจฉา-วิสัชนาสื่อสารผ่านการเขียนถามและตอบเป็นเรื่อง ๆ ไป กล่าวคือ เมื่อพระสงฆ์ตอบแล้ว หากเป็นที่พอพระราชหฤทัยเรื่องนั้นก็จบไป อย่างไรก็ตามปรากฏมีพระราชปุจฉาที่

¹⁰ ประชุมพระราชปุจฉา, หน้า 97.

พระสงฆ์ยังตอบไม่ได้ตามพระราชประสงค์ หรือพระองค์ต้องการความรู้เพิ่มเติม ก็จะมีพระราชปวงจากลับไปเป็นครั้งที่ 2 เช่น พระราชปวงจากในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงถามว่า การรับไตรสรณคมน์และศีล 10 บวชเป็นสามเณรจะกำหนดเอาวาจาภาษาเป็นประมาณหรือจะเอาเจตนาศรัทธาเป็นประมาณ คณะสงฆ์ได้วิสันนาว่าให้ถือเอาวาจาว่าออกอักขระให้ชัดจึงบรรพชาได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงถามกลับว่า ถ้าว่าพระไตรสรณคมน์มีชัดโดยภาษาไม่อาจบวชเป็นสามเณรได้ ถ้าผู้ที่ออกเสียงไม่ชัดแต่มีศรัทธาจะไม่ดีกว่าคนที่ออกเสียงชัดแต่ไม่มีศรัทธาหรือ คณะสงฆ์วิสันนาโดยอ้างตามพระวินัยว่าผู้ที่ว่าพระไตรสรณคมน์ไม่ชัดบวชไม่ได้ เพราะ แม้พร้อมด้วยทั้งกาย ใจ แต่ขาดความพร้อมทางวาจา เป็นต้น แม้ว่าพระราชปวงจากจะมีใช้การโต้ตอบเฉพาะหน้า แต่ก็มีลักษณะการโต้ตอบเพื่อให้ได้คำตอบที่กระจ่างในที่สุด

พระราชปวงจากสมัยรัตนโกสินทร์มีวิสันนาเป็นคณะสงฆ์ปรึกษากัน ในการวิสันนาแต่ละครั้ง คณะสงฆ์ผู้ถวายวิสันนาต่างเป็นพระราชาคณะที่มีความรู้ทางพระบาลีเป็นอย่างดี เมื่อทรงตั้งพระนคร พระราชภารกิจสำคัญประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นอกจากการสร้างพระนคร วัดอารามต่าง ๆ แล้ว การตั้งพระราชาคณะถือเป็นความสำคัญอย่างหนึ่ง ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช พระพุทธอาจารย์และพระพิมลธรรม ซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ถอดออกจากพระราชาคณะ เพราะไม่ยอมถวายบังคม ให้พระสงฆ์เหล่านี้กลับมาดำรงสมณฐานันดรศักดิ์ตามเดิม เพราะทรงเห็นว่า พระสงฆ์ทั้ง 3 รูปนี้มีความซื่อสัตย์มั่นคง ดำรงรักษาพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง มิได้อาลัยแก่ชีวิต สมควรเป็นที่นับถือสักการะ เคารพบูชา พระสงฆ์เหล่านี้เป็นผู้มีความรู้ดี ทรงตั้งไว้ที่พระราชาคณะ หากมีข้อสงสัยสิ่งใดในพระไตรปิฎกก็จะสามารถได้ถามตรวจสอบได้ และจะทรงเชื่อถือถ้อยพระสงฆ์ทั้งสามรูปนี้มากกว่าผู้ใด¹¹ พระสงฆ์ทั้ง 3 รูปนี้ จึงปรากฏเป็นองค์คณะใน

¹¹ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หน้า 6-7.

สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เดิมอยู่วัดพระเจ้าพะเนางเชิงกรุงเก่า หนีพม่าไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราช พระเจ้ากรุงธนบุรีไปพบ เมื่อลงไปตีเมืองนครศรีธรรมราช นิมนต์ให้มาอยู่วัดระฆัง ตั้งเป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีจะให้พระถวายเป็นบวช สมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ไม่ยอม ต้องถูกถอดถูกเขี่ยนเอาตัวไปคุมไว้จนของโสโครกที่วัดหงษ์ รัชกาลที่ 1 โปรดให้เป็นสมเด็จพระสังฆราชอย่างเดิม ทรงยกย่องว่าเป็นผู้มั่นคงในพระศาสนา ให้รื้อค้ำหนักทองของพระเจ้ากรุงธนบุรีไปสร้างเป็นกุฏิถวาย สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2337.

พระพุทธโฆษาจารย์ ซ้อมหานาค เปรียญเอก อยู่วัดระฆัง

พระพิมลธรรม เมื่อครั้งกรุงธนบุรีเป็นพระราชาคณะที่พระธรรมเจดีย์ ครองวัดนาค เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองสวางคบุรี ได้โปรดให้ขึ้นไปจัดการตั้งมณฑลฝ่ายเหนือที่เมืองพิษณุโลก แล้วได้เลื่อนเป็นที่พระพิมลธรรม มาอยู่วัดพระเชตุพน (วัดโพธาราม) ไม่ยอมไหว้พระเจ้ากรุงธนบุรี จึงถูกถอดและรับพระราชอาญาเหมือนพระสังฆราช รัชกาลที่ 1 โปรดให้เป็นพระพิมลธรรมตามเดิม ภายหลังได้เลื่อนเป็นพระวันรัต เป็นอาจารย์ของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก มรณภาพในต้นรัชกาลที่ 2. สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, 2513, หน้า (6)-(8).

การวิชันนาปัญหาธรรมในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ร่วมกับคณะสงฆ์อื่นด้วย คณะสงฆ์ที่วิชันนาอาจมีมากถึง 22 รูป

ในพระราชปณิธานสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นการวิชันนาเป็นองค์คณะ ทำให้เข้าใจได้ว่า คณะสงฆ์เหล่านี้ต่างเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถดี วิธีการวิชันนาเป็นการสะท้อนความรู้ความสามารถของพระสงฆ์ได้เป็นอย่างดี เพราะวิชันนาให้ความคิดความเห็นพร้อมทั้งอ้างอิงหลักฐานจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา

วรรณคดีพระราชปณิธานนั้น มีความสำคัญควบคู่ไปกับพัฒนาการของสังคมไทย พระราชปณิธานสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ให้ความสนใจต่อการชำระสะสางความรู้ทางพุทธศาสนาที่ถูกต้อง คณะสงฆ์ต่างก็พยายามศึกษาขนบหาความรู้จากคัมภีร์ต่าง ๆ มากมาย เพื่อให้วิชันนาความรู้พุทธธรรมที่ถูกต้อง ด้วยความสำคัญนี้พระราชปณิธานจึงกลายเป็นประเพณีนิยมที่พระมหากษัตริย์ต้องปฏิบัติ สะท้อนความรู้ ความเอาพระทัยใส่ในพุทธศาสนา และตรวจสอบความรู้ของพระสงฆ์ เป็นพระราชกรณียกิจเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระสงฆ์หรือคณะสงฆ์ในพระราชปณิธาน สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการสนทนาศึกษาพระธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ไทยในฐานะผู้ปณิธานเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอน และกิจอันเนื่องด้วยพุทธศาสนา พระราชปณิธานของพระองค์เกิดจากทรงมีความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างดี ยิ่งแต่ละคำถามเกิดขึ้นจากการคิดวิเคราะห์และตั้งเป็นข้อสงสัยเกิดต่อพระธรรมคำสอนหรือกิจทางพุทธศาสนาอย่างผู้รู้จริง ในขณะที่พระสงฆ์ในฐานะผู้วิชันนาก็ได้พยายามค้นคว้าหาความรู้จากคัมภีร์พุทธศาสนาต่าง ๆ มากมาย เพื่อสร้างความกระจ่างให้แก่ปัญหาธรรม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระสงฆ์ในพระราชปณิธานจึงเป็นไปเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจพุทธธรรมอย่างถูกต้องแจ่มแจ้ง อันถือเป็นกิจเพื่อรักษาและสืบทอดพระธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาในสังคมไทย

6.2 ปณิธาน-วิชันนากับวัฒนธรรมการเทศน์

ปณิธาน-วิชันนาเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการสอนธรรมในฐานะเป็นกลวิธีของการเทศนา การเทศนาธรรมมีสองอย่างคือ การเทศน์รูปเดียว กับ การเทศน์ปณิธาน-วิชันนาคือมีผู้เทศน์ตั้งแต่สองรูปขึ้นไป¹² หรือเรียกว่าเทศน์คู่¹³ ในแง่หนึ่งความหมายของคำว่าวิชันนาในการเทศนารูปเดียวก็หมายถึงการเทศนาที่มุ่งอธิบายขยายความในเชิงสั่งสอน พบได้ในการเทศนาโอกาสต่าง ๆ ซึ่งมักเริ่มต้นด้วยการกล่าวว่ บัดนี้จะวิชันนาเรื่องใด ซึ่งก็คือการเทศนานั่นเอง

¹² ธ. ธรรมศรี, ตอบปัญหาศาสนาพนิตี เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: เลียงเชียงจงเจริญ, ม.ป.ป.), หน้า 95.

¹³ เทวสหาย, เรียบเรียง, ประมวลคำเนินเทศนา (กรุงเทพฯ: เลียงเชียงธรรมประทีป, 2515), หน้า 1.

แต่ในที่นี้ ผู้วิจัยจะกล่าวเน้นถึงการเทศน์สองรูปขึ้นไปที่เรียกว่าการเทศน์คู่ เพราะเป็นการเทศน์ที่ใช้ปุจฉา-เป็นกลวิธีโต้ตอบปัญหาธรรมกันระหว่างสองฝ่าย และการเทศน์ตามจำนวนธรรมาสน์ ซึ่งแต่ละธรรมาสน์จะรับหน้าที่หรือบทบาทเป็นตัวละครแต่ละตัว

การเทศน์คู่เป็นการเทศน์ปุจฉา-วิสัชนาสองธรรมาสน์โดยมีการสมมติตนเป็นสองฝ่าย คือ ปรวาทษาจารย์ หมายถึงผู้ตอบ และสกวาทษาจารย์ หมายถึงผู้ถาม ก่อนการเทศน์ปุจฉา-วิสัชนาเรื่องใดก็ตาม จะมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้เทศน์เสียก่อน ตัวอย่างการสมมติ เช่น

อาตมาภาพจะขอสมมติเจ้าพระคุณสังฆชินบุตร พุทธชินโรต ซึ่งมิมีนามสัญญาปรากฏว่า.....ซึ่งประดิษฐานอยู่บนธรรมาสน์ตรงบุรพทิศร์ของอาตมานี้ ให้ท่านรับตำแหน่งปรวาทษาจารย์ มีพนักงานในการแก้ปริศนาปัญหา เพราะท่านนั้นเป็นผู้มีปัญญาอันแหลมหลัก สามารถจะชักเอาอรรถธรรมมาใช้ให้พุทธบริษัทรู้ยั้งเห็นจริงในธรรมควรรู้ควรเห็น แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตามอชยาศัยฯ...

จะขอสมมติตัวอาตมาเอง ให้รับตำแหน่งพระสกวาทษาจารย์ มีธุระงานในอันจะถามปริศนา ตามสติกำลังปัญญาของตน พอสมควรแก่การสมัย¹⁴

จากนั้นก็จะเป็นปุจฉา-วิสัชนาในเรื่องที่กำหนดขึ้น ในตัวอย่างนี้เป็นปุจฉา-วิสัชนาเรื่องเทโวโรหนสูตร เนื้อหาในการเทศน์ก็จะเป็นการถามตอบปัญหาเกี่ยวกับการเทศน์พระอภิธรรมแก่พระมารดาและการเสด็จลงจากสวรรค์ของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างปุจฉา-วิสัชนาสองธรรมาสน์ เช่น

- ส. คำว่า “เทโวโรหนสูตร” แปลว่า การว่าด้วยเรื่องพรรณนาการเสด็จลงจากเทวโลก กระผมอยากทราบว่ พระองค์ไปทำอะไร
- ป. ข้าแต่ท่านสกวาทษาจารย์ พระองค์ไปจำพรรษานั้นเอง
- ส. ข้อนี้ยังมีความสงสัยมาก จะจำที่พื้นปรุพื้นนี้ไม่ได้หรือ
- ป. ได้เหมือนกันท่าน แต่พระองค์จะทำการสนองคุณูปการของมารดา จึงขึ้นไปจำพรรษาที่นั่น
- ส. แต่สงสัยว่า เหตุจะให้เสด็จจำพรรษาเทวโลกนั้น มีก็อย่างด้วยกัน
- ป. เหตุจะให้พระองค์เสด็จจำพรรษาดาวดึงสเทวโลกนั้นมีสามประการด้วยกัน
- ส. สามประการนั้นคืออะไรบ้าง

¹⁴ พระมหาวิไล ชัยประสิทธิ์, เรียบเรียง, เทศนาเทโวโรหนสูตร ปุจฉาวิสัชนา ๒ ธรรมาสน์ (ขอนแก่น: คลังนานาธรรม, 2515), หน้า 13-14.

- ป. 1) เพื่อจะทำปฎิบัติการคุณพระมารดา 2) ทรงระลึกถึงคำปรารภที่พระมารดาได้ตั้งไว้แทบบาทมุลแห่งพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยจณฺทนบุชาว่า ขอให้ข้าพระบาทได้เป็นมารดาพระสัพพัญญูในอนาคตกาล ดังนี้ปณฺธานนั้น ก็สำเร็จดั่งมโนรต เมื่อพระองค์ได้เป็นพระพุทฺธเจ้าแล้วจึงทำคุณนั้นให้ปรากฏสมดังมาตุปณฺธาน 3) ด้วยทรงระลึกถึงพระจณฺวาจาที่พระมารดาได้ขอพรแก่สมเด็จพระอินทราชาธิราช ด้วยบาทคาถาว่า ปุตุตฺ สเถถ วรทํ เป็นอาทิ นี้เป็นเหตุให้พระองค์ทรงเสด็จจำพรรษาเทวโลกสวรรค์
- ส. แต่สงสัยว่า พระองค์เป็นถึงพระพุทฺธเจ้า ทำอย่างนั้นไม่เป็นการเคารพผู้หญิงไปหรือ
- ป. หามิได้ เพราะเป็นธรรมดาอยู่เอง แม้พระพุทฺธเจ้าปางก่อน เมื่อได้บรรลุมะโรชิตญาณแล้ว ต้องนิยมเสด็จไปโปรดพระมารดาชั้นดาวดึงส์ พระคุณของมารดามาก อีกนัยหนึ่งพระบรมครูเป็นหนี้จันทรมูลของพระมารดา เป็นธรรมดาอยู่เองที่เจ้าหนี้จะมาสู่สำนักของลูกหนี้เป็นอันไม่มี¹⁵

การเทศน์ปฐจา-วิธานาสองธรรมาสน์ ฝ่ายที่ถามนั้นอาจถามแย้งหรือซักค้านหรือไม่เห็นด้วยกับผู้ตอบเสมอไป อาจมีการซักไซ้เพื่อให้ผู้ตอบได้อธิบายให้กระจ่างชัดเจน ในแง่หนึ่งจึงทำให้บรรยากาศการฟังเทศนามีความน่าสนใจเพราะเป็นการโต้กันทางความคิด ตัวอย่าง เช่น เทศน์สองธรรมาสน์เรื่อง อริยสัจ ๔

- ส. ดีแล้ว ที่ท่านได้อธิบายมาในที่สุด ๒ อย่าง (กามสุขลลิกานิโยค อตฺตกิลมณานุโยค) พร้อมทั้งยกศัพท์ แต่ขอถามต่อไปอีกว่า กามแปลว่าอะไร และมีที่อย่างต่างกันอย่างไร ขอฟังพร้อมทั้งอธิบายด้วย
- ป. กาม แปลว่าความใคร่ และมีอยู่ ๒ อย่าง คือ กิเลสกาม ๑ วัตถุกาม ๑ ส่วน กิเลสกามนั้น ได้แก่กิเลสเป็นเหตุใคร่ ได้แก่ อวิชชา ตัณหา ราคะ มานะ ทิฏฐิ อิจจา มัจฉริยะ อรติ อสันตฺตญฺฐิ วัตถุกามนั้น ได้แก่ กิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณฺฐัพพะเหล่านี้ พระคุณเจ้าข้า
- ส. ถ้าหากว่าบุคคลทำตนให้หมกมุ่นอยู่ในกามทั้ง ๒ นี้ จะมีโทษอย่างไร เจ้าพระคุณ
- ป. อ้อ ก็เพราะธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ เป็นธรรมอันชั่วช้าลามก กระทำให้บุคคลผู้ประกอบ เปร่าจากประโยชน์ จะนำมาซึ่งโทษ กล่าวคือ ความทุกข์ทั้ง ๒ นี้

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59-60.

เป็นธรรมของชาวบ้านหรือปฤชชน จึงสมกับนิพนธ์ภายิตว่า ทีโน คมโม ไปฤชชนิโก อนริโย อนตฺตสณฺหิโต ซึ่งแปลตามเนื้อความว่า เป็นธรรมอันเลว เป็นธรรมของปฤชชนผู้ครองเรือน ไม่ใช่ธรรมของพระอริยเจ้า มีแต่จะนำมาซึ่ง ความพินาศ มิให้ปราศจากซึ่งวิภูสงสาร เป็นประคองบ่วงของมารมาข้องใจ ของสัตว์ มิให้พัดผันถึงโลกุตรธรรม มิโทษอย่างนี้ พระชินสีห์จึงตรัสว่าเป็น ธรรมอันลามก ห้ามมิให้บุคคลประกอบ จงเข้าใจ

- ส. ข้อนี้ยิ่งสงสัยมากขึ้น เพราะธรรมทั้ง ๒ อย่าง เป็นธรรมอันลามก ไม่ใช่วิธีการ ชัดเกลากิเลสธรรมให้เบาบางลง เพราะเหตุไร พระศาสดาจึงยกขึ้นแสดงแก่ พวกปัญจวัคคีย์ ก่อนกว่าธรรมทั้งหลาย จะยกธรรมดี ๆ กว้านี้ขึ้นแสดงก่อน ไม่ได้หรือ หรืออย่างไร จงจาระโนมาให้แจ้งชัด
- ป. ถ้าจะยกธรรมที่ดีขึ้นแสดงทีเดียว ข้อมมีทางขัดข้องอยู่มาก เพราะคนในยุคนั้น เขาพากันนิยมธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นทางปฏิบัติ พระองค์ท่านมีความ ประสงค์จะตัดความนิยมของเขา ท่านจึงทรงชี้ทางผิดก่อน เหมือนกับบิดา มารดาทรงสั่งสอนบุตรธิดาที่แรก ต้องแนะนำให้เห็นทางชั่วก่อน ตัวอย่างเช่น สอนว่าอย่าเล่นชุกชุนหรืออย่างประพฤตินทางที่ชั่ว เมื่อบุตรรู้จักทางชั่วแล้ว จึงสอนว่าให้ประพฤติทางที่ดี นี่ฉันใดก็ดี พระชินสีห์จึงสอนพวกปัญจวัคคีย์ ในทางลามกก่อน แล้วจึงย้อนสอนธรรมที่ดีต่อภายหลัง ขอพระคุณเจ้าจง เข้าใจ¹⁶

จากตัวอย่างทั้งสองนี้จะเห็นวิธีการเทศน์คู่หรือเทศน์สองธรรมาสน์โดยการปุจฉา-วิสัชนา ระหว่างพระภิกษุสองรูป รูปหนึ่งสมมติตนเป็นผู้ถามและอีกรูปเป็นผู้ตอบ ปุจฉา-วิสัชนาในการ เทศน์นี้มีความสำคัญทั้งการสร้างประเด็นคำถาม และการตอบที่เป็นการให้ข้อมูลความรู้ที่ต่างไป จากการเทศนารูปเดียวที่เป็นเพียงบทพรรณนา การสร้างคำถามในแง่หนึ่งเป็นการช่วยกระตุ้นการ คิดของคนฟังให้ติดตามและเห็นประเด็นปัญหาที่น่าสนใจ หรือเป็นคำถามที่ผู้ฟังอยากรู้เช่นกัน ขณะที่การวิสัชนาก็คือการให้ข้อมูลความรู้เพื่อสร้างความกระจ่าง และสอนธรรมะไปพร้อมกัน ปุจฉา-วิสัชนาจึงเป็นกลวิธีในการเทศน์คู่ที่น่าสนใจยิ่ง

ลักษณะปุจฉา-วิสัชนาสองฝ่ายนี้ ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ หมายถึงเรื่อง สำหรับสนทนา เรื่องที่เป็นข้อพุดจาหรือเรื่องที่เอามาถกกัน¹⁷ กถาวัตถุเป็นปุจฉา-วิสัชนาแก้ไขความ

¹⁶ ปริปัญโญ บุญ, ตัวอย่างทำนองเทศน์ เรื่อง อริยสัง ๔ ปุจฉา-วิสัชนา ๒ ธรรมาสน์ (ขอนแก่น: คลัง นานาธรรม, ม.ป.ป), หน้า 22-24.

¹⁷ เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2543), หน้า 197.

เข้าใจผิดระหว่างสองฝ่ายความคิดที่เห็นแย้งกัน ฝ่ายสกวาทิ หมายถึง ฝ่ายเถรวาท กับฝ่ายปรวาทิ หมายถึงสงฆ์นิกายอื่น แต่ในวัฒนธรรมการเทศน์ของไทยเป็นการให้ความรู้มากกว่าการโต้แย้งกัน เพราะผู้ถามและผู้ตอบอยู่ในวัฒนธรรมความเชื่อเดียวกัน

รูปแบบการเทศน์ปฐญา-วิสัยนาสองธรรมาสน์นี้สังเกตได้ว่า น่าจะมีที่มาจากรูปแบบการสังคายนาตั้งแต่ครั้งแรกที่มีการสมมติพระกัสสปะเป็นผู้ปฐญา พระอนนท์และพระอุบาลีเป็นผู้วิสัยนา เพราะเป็นรูปแบบของการแสวงหาคำตอบโดยการกำหนดประเด็นปัญหาเพื่อซักถาม ให้อีกฝ่ายได้แสดงความรู้ออกมาอย่างครบถ้วน

นอกจากนี้ การเทศน์ปฐญา-วิสัยนายังมีมากกว่าการเทศน์คู้หรือเทศน์สองธรรมาสน์ คือเป็นการเทศน์หลายธรรมาสน์ ตามจำนวนตัวละครหรือหัวข้อธรรมที่มีมากกว่าสองธรรมาสน์

ตัวอย่างการเทศน์สามธรรมาสน์เช่น เรื่อง พระมาลัยสูตร เนื้อเรื่องคล้ายเรื่องพระมาลัย แต่ใช้ปฐญา-วิสัยนาเป็นกลวิธีตลอดทั้งเรื่อง เป็นปฐญา-วิสัยนาระหว่างพระมาลัยกับบุคคลต่าง ๆ ได้แก่ ปฐญา-วิสัยนาระหว่างพระมาลัยกับสัตว์นรก, พระมาลัยกับพระยายมราช, พระมาลัยกับชายทุกตะเข็ญใจ, พระมาลัยกับพระอินทร์ และพระมาลัยกับพระศรีอาริยมตไตร การเทศนาธรรมเรื่องพระมาลัยสูตร จัดการเทศน์ปฐญาวิสัยนา 3 ธรรมาสน์ เริ่มต้นโดยการสมมติกำหนดบทบาทของผู้เทศน์ ดังนี้

การที่จะแสดงธรรมเป็นปฐญาและวิสัยนาซึ่งกันและกันเช่นนี้ จำจะต้องสมมติซึ่งกันและกันเสียก่อน เพื่อจะได้รู้ว่า ท่านองค์นี้ว่าหน้าที่อย่างนี้ ท่านองค์โน้นว่าหน้าที่อย่างนั้น กระทำตามแบบอย่างทีพระโบราณจารย์ได้กระทำมา

ปุโรโต ทุมมาส เน นิสินฺนํ สมมุติสุตฺตํมิ จึงขอสมมติเจ้าพระคุณผู้สมบูรณไป ด้วยปริชา มีศีลาจารวัตรอันงามน่าเลื่อมใส ซึ่งประดิษฐานนั่งอยู่ ณ ธรรมาสน์เบื้องหน้าของอาตมานี้ ขอพระคุณท่านจงรับหน้าที่แสดงในตำแหน่งแห่งวิสุทธิสงฆ์ องค์อรหันตมาลัยเทวเถรเจ้า ผู้ซึ่งจะได้เที่ยวจาริกไปทั้งในขมโลกและเทวโลก เทียวใต้ถ้ำมบุพกรรมของสัตว์นรกและชาวสวรรค์ เมื่อทราบแล้วก็นำมาบอกแก่ชวามนุษย์ต่อไป

ทกฺขิมโต ทุมมาสเน นิสินฺนํ สมมุติสุตฺตํมิ ขอสมมุติท่านพระคุณผู้สมบูรณด้วยปฏิภาณ ทั้งวาทก็อ่อนหวานไพเราะเสนาะโสต ซึ่งนั่งอยู่ ณ ธรรมาสน์เบื้องขวาของอาตมานี้ ขอให้รับหน้าที่ตำแหน่งองค์พระศรีอาริยมตไตรยบรมโพธิสัตว์ ผู้ที่จะได้มาตรัสเป็นพระพุทเจ้าในอนาคตกาล

สยเมวาทํ อุตตานิ สมมตีสฺสามิ ส่วนตัวของอาดมานี้ขอรับหน้าที่ตำแหน่งแห่ง
องค์สมเด็จพระนรินทรราชา ผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงส์สวรรค์¹⁸

ธรรมาสน์ที่ 1 เป็นพระมาลัย ธรรมาสน์ที่ 2 พระศรีอารีย์ (และทำหน้าที่สัตว์นรกด้วย)
ธรรมาสน์ที่ 3 พระอินทร์ (และทำหน้าที่พระยายมราชและทุกคตะด้วย) พระสงฆ์แต่ละรูปจะดำเนิน
หรือเทศนาตามบทของตน ตัวอย่างเช่น สัตว์นรกปุจฉาพระมาลัย เป็นเทศนาปุจฉา-วิสัชนาสอน
ธรรม

- สัตว์นรก ภนุเต ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ พระผู้เป็นเจ้าของมาแต่มนุษย์โลกนั้นก็ค
อยู่แล้ว แต่ยังมีความสงสัยอยู่ในศัพท์ที่ว่า มนุสฺส ๆ จะแปลว่าอย่างไร?
โลกะ ๆ จะแปลว่าอย่างไร?
- พระมาลัย คุณก่อนสัตว์นรก มนุสฺส ศัพท์แปลว่ามนุษย์ก็ได้ แปลว่าผู้มีใจสูงก็ได้ โล
กะ แปลว่ามีค ถ้าจะแปลเอาใจความก็แปลว่ามนุษย์เป็นผู้มีค
- สัตว์นรก ภนุเต ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ เท้าที่ให้แปลศัพท์ว่ามนุษย์ และศัพท์ว่าโลกะ
นั้น ก็สิ้นสงสัยแล้ว แต่มีความสงสัยต่อไปว่า มนุษย์มีใจสูงนั้นอย่างไร
โลกมีคนั้นมีคอย่างไร มีคอย่างคนเสียดักขุอย่างนั้นหรือ พวกเขา
มนุษย์เขาไม่มีพระอาทิตย์พระจันทร์ดอกหรือ จึงพากันมีค?
- พระมาลัย คุณก่อนสัตว์นรก คำที่ว่ามนุษย์มีใจสูงนั้นคือ สูงด้วยความคิดอย่างหนึ่ง
สูงด้วยปัญญาอย่างหนึ่ง... มนุษย์มีชีวิตจิตใจ และวิชาอาชีพรุ่งสูงกว่าสัตว์
เดรัจฉาน ทั้งพื้เห็นเช่นสวรรค์และนิพพาน ล้วนแต่เป็นของสูง ๆ
ทั้งนั้น มนุษย์ยังสามารถส่งจิตใจไป นึกน้อมมาสู่ตนได้ก็อาศัยอำนาจ
แห่งใจนี้เอง อย่างนี้เรียกว่ามนุษย์เป็นผู้มีใจสูงๆ คำว่าโลกมีคนั้น มีค
อย่างคนเสียดักขุก็ดี มีคเหมือนอย่างพระอาทิตย์ พระจันทร์ไม่เปล่ง
รัศมีส่องแสงออกมานั้นก็ดี แต่มีวันจะแจ้งได้อยู่ โลกมีคยังมีคเข้ากว่านี้
เสียดักขุ คือ รากะ โทสะ โมหะ อวิชชา ตัณหา นิเวรณธรรม สมตาม
เทศนานั้นว่า อวิชชา นิวตา โปโส ชนเป็นอันมากอันอวิชชาหุ้มห่อไว้
บรรดามนุษย์ทั้งหลาย ถ้าอวิชชาคือความไม่รู้มาครอบงำอยู่แล้ว ไม่
สามารถที่จะมองเห็นบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์
ไม่มองเห็นอรรถเห็นธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลยๆ ที่จะเป็

¹⁸ พระมหาสินธุ์ สุขจิตโต, ผู้รวบรวม, พระมาลัยสูตร ปุจฉาวิสัชนา ๓ ธรรมาสน์ (ขอนแก่น: คลังนา
ธรรม, 2544), หน้า 19-20.

อย่างนั้นได้ ก็เพราะคนเป็นผู้เขลาเบาปัญญา ไม่กล้าจะผลักของที่ชั่ว
ออกได้ ย่อมเป็นมลทินแก่คน สมตามนิพนธ์ภายิตว่า อวิชา ปรม มล
แปลว่าความเขลาไม่รู้จริงเป็นมลทินอย่างยิ่ง¹⁹

จะเห็นได้ว่า การเทศน์ปฐญา-วิเศษตามจำนวนธรรมาสน์นั้น เป็นวิธีอย่างหนึ่งในการสื่อสารธรรมที่มุ่งให้ผู้ฟังซึมซับคำสอนผ่านการสนทนาโต้ตอบกัน โดยเทศนาไปตามบทบาทของตน ทำให้ผู้ฟังไม่เบื่อหน่าย ต่างจากการเทศนาโดยพระเพียงรูปเดียว อีกทั้งการเทศน์เป็นปฐญา-วิเศษยังสร้างคำถามที่เร้าให้ผู้ฟังคิดติดตามเรื่องไปตลอด นอกจากนี้พระแต่ละรูปต่างมีน้ำเสียงและลีลาการเทศน์ที่ต่างกันไปตามความสามารถ การเลือกพระที่เหมาะสมกับแต่ละบทบาททำให้การเทศนาปฐญา-วิเศษน่ามีรสชาติมีความไพเราะ และทำให้ผู้ฟังเพลินใจพร้อมไปกับการได้รับสารัตถะธรรมด้วย

ในประเพณีเทศน์มหาชาติยังมีการเทศน์ตามจำนวนธรรมาสน์ อาจเป็นการเทศน์คู่สองธรรมาสน์ หรือการเทศน์หลายธรรมาสน์ตามบทบาทก็ได้ ซึ่งมีได้ตั้งแต่ 2-13 ธรรมาสน์ การเทศน์ตามจำนวนธรรมาสน์ในประเพณีเทศน์มหาชาตินี้ อาจจะไม่ได้เป็นปฐญา-วิเศษธรรมเท่านั้น แต่กำหนดจำนวนพระผู้เทศน์ตามกัณฑ์ คือ 13 ธรรมาสน์ หรืออาจกำหนดธรรมาสน์ตามจำนวนตัวละครที่สำคัญในเรื่อง เพื่อให้พระประจำธรรมาสน์ดำเนินหรือเทศน์เมื่อถึงบทของตน

มีประวัติที่กล่าวถึงการเทศนาหลายธรรมาสน์นี้ว่าเกิดขึ้นที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ความว่า

การเทศน์มหาชาติแบบ 13 ธรรมาสน์ เริ่มครั้งแรกที่วัดพระเชตุพน เมื่อประมาณ พ.ศ. 2498 ผู้ริเริ่มคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ เมื่อครั้งยังเป็นพระครูปลัดสุวัฒนโพธิคุณ และสมเด็จพระวันรัต (เพื่อน ดิสสุทตตะ) วิธีการให้พระขึ้นพร้อมกันทั้ง 13 ธรรมาสน์ พระแต่ละรูปปรับเป็นตัวละครในเรื่องแต่ละตัว หรืออาจเป็นหลายตัวตามความสามารถ และมีพระผู้ทำหน้าที่บรรยายเรื่องรูปหนึ่ง เริ่มเรื่องพระบรรยายจะเล่าที่มาของเรื่อง เมื่อเข้าสู่เนื้อเรื่อง เมื่อถึงบทบาทใคร พระที่ทำหน้าที่รับเทศน์คล้ายเล่นละคร การเทศน์แบบ 6 ธรรมาสน์หรือเทศน์ 6 กษัตริย์ ได้แก่ พระ 6 รูป เจ้ากรุงสยชัย สุสดี พระเวสสันดร มัทรี ชาลี กัณหา ซึ่งอาจมีเพียง 3 ธรรมาสน์ขึ้นอยู่กับความสะดวกและความสามารถในการเทศน์ของพระ²⁰

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-30.

²⁰ สุภาพรณ ฦ บางช้าง, "เทศน์มหาชาติ: ประเพณี," สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม 6 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), หน้า 2683.

ผู้วิจัยพบต้นฉบับการเทศน์ปฐจา-วิชาในประเพณีเทศน์มหาชาติสำนวนหนึ่ง ซึ่งสมควรจะได้กล่าวถึงในที่นี้ คือ เรื่องอภิเษกชาติกัณหา อภิเษกชาติกัณหา เป็นเทศนาปฐจา-วิชาน่าร้อยแก้ว ปรากฏในชุมนุมหนังสือเทศน์ภาค 1²¹ ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้แต่ง ปรากฏพิมพ์เพียงครั้งเดียว จากลักษณะเรื่องที่เป็นสำนวนเทศนาทำให้เข้าใจได้ว่า แต่งโดยกวีหลายรูปเพื่อใช้เทศนาในประเพณีเทศน์มหาชาติ แบ่งการเทศน์เป็น 3 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 เป็นเทศนาบาลีคาถาพัน เรื่องพระเวสสันดรกัณฑ์ทศพร ถึง นครกัณฑ์ ตอนท้ายของแต่ละกัณฑ์มีสรุปเรื่องเป็นภาษาไทย

ทศพร 19 คาถา ปรารภเรื่องพระเวสสันดร ด้วยพระมหากษัตริย์พุทธองค์ทรงปรารภหาฝนเป็นเหตุ จึงตรัสเทศนาเรื่องพระเวสสันดรชาดก ซึ่งประกอบด้วยคาถาพันหนึ่ง เดิมเหตุพระนางมยุสดีปรารถนาจะเป็นพุทธมารดา เมื่อครั้งพระศาสนาของพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะจุติได้ทูลขอ 10 ประการจากพระอินทร์ และพระอินทร์ได้ประสาทรให้

หิมพานต์ 134 คาถา นางมยุสดีได้พร 10 ประการจากพระอินทร์ แล้วจุติในพระครรภ์มเหสีพระเจ้ามัทราช ได้นามว่ามยุสดี เมื่อพระชนมายุ 16 ปี ได้อภิเษกเป็นพระมเหสีพระเจ้ากรุงสยชัย มีพระโอรสคือพระเวสสันดร เมื่อพระเวสสันดรพระชนมายุ 16 ปี ได้อภิเษกกับพระนางมัทรี มีพระราชบุตรคือชาติ พระธิดาคือกัณหา ต่อมาพระเวสสันดรได้พระราชทานช้างพิไชยมงคลเป็นทาน ทำให้ชาวเมืองโกรธและขับไล่พระองค์

ทานกัณฑ์ 209 คาถา พระเวสสันดรได้ให้สัตตสดกมหาทานแล้ว จึงพานางมัทรีชาติ กัณหาเสด็จออกจากเมือง

วนปเวศน์ 57 คาถา พระเวสสันดรเสด็จไปวันเดียวล่วงหนานาน 25 โยชน์ ถึงเมืองเจตราช พระเจ้าเจตราชทั้งหกหมื่นเชิญให้เสวยราชย์ แต่พระองค์ไม่ปรารถนา พระยาเจตราชตามส่งเสด็จถึงประตูป่าแล้วตั้งให้นายเจตบุตรรักษาประตูป่า พระเวสสันดร นางมัทรีและชาติกัณหาเสด็จตามทางถึงเขาวงกต แล้วบำเพ็ญพรตในอาศรม ซึ่งวิสุกรรมเนรมิตถวาย

ชูชก 79 คาถา นางอมิตดาปนาใช้ให้ชูชกไปขอพระชาติกัณหา ชูชกไปถึงสำนักเจตบุตร มุสาวดีเป็นราชบุตรพระเจ้ากรุงสยชัย เจตบุตรชี้บอกหนทางแก่ชูชก

จุลพน 35 คาถา พราณเจตบุตรบอกทางชูชก พรรณนาภูเขาและนกไม้อันมีในป่าหิมพานต์

มหาพน 80 คาถา ชูชกไปตามทางที่เจตบุตรบอก จนถึงอาศรมอจุตฤณี ชูชกถามถึงที่อยู่ของพระเวสสันดร พระอจุตฤณีพรรณนาภูเขาและพฤกษาและสระน้ำ บอกทางชูชก

²¹ ชุมนุมหนังสือเทศน์ ภาค 1 อภิเษกชาติกัณหา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, 2472) (สมบัติของ กรมหมื่นจันทบุรีนฤนาถ)

กุมาร 101 คาถา ชูชกเดินทางไปถึงสำนักพระเวสสันดร วิงวอนขอพระชาติ กัณหา ได้แล้วนำสองกุมารไป

มัทรี 90 คาถา นางมัทรีกลับจากป่าไม่พบสองกุมาร ทรงกรรแสงแล้วสลบไปต่อหน้าพระเวสสันดร พระเวสสันดรเอาน้ำรดพระกายนางมัทรีให้คืนสติ นางตรัสถามถึงสองกุมาร พระเวสสันดรว่าให้เป็นทานไปแล้ว นางมัทรีก็ชื่นชมอนุโมทนา

สักกบรรพ 43 คาถา พระอินทร์แปลงเพศมาขอพระนางมัทรี แล้วถวายคืนดั่งเก่า พระอินทร์ให้พร 8 ประการแก่พระเวสสันดร

มหาราช 69 คาถา ชูชกพาสองกุมารถึงกรุงพิชัยเชตุอุดร พระเจ้ากรุงสมุชชัยได้สองกุมาร พระชาติทูลให้เสด็จออกอาราธนาพระเวสสันดรกลับเมือง พระเจ้ากรุงสมุชชัยตั้งให้พระชาติเป็นทัพหน้าเสด็จออกจากพระนคร

กษัตริย์ 36 คาถา พระเจ้ากรุงสมุชชัย พระชาติทัพหน้า ได้ถึงเขาวงกต กษัตริย์ทั้งหกได้พบกัน ทรงกรรแสงด้วยพลัดพรากจากกันมานานจนสลบไป พระอินทร์บันดาลห่าฝนตกลงมาให้ทั้งหกกษัตริย์ฟื้นคืนพระสติ ต่างโสมนัสในกาลนั้น

นครกัณฑ์ 48 คาถา พระเจ้ากรุงสมุชชัยเชิญพระเวสสันดรให้ลาพรต แล้วอภิเษกให้เป็นกษัตริย์ กษัตริย์ทั้งหกต่างปริดาภิรมย์ยินดี เคลื่อนพลกลับเมืองพิชัยเชตุอุดร ห่าฝนแก้ว 7 ประการก็บันดาลตกลงในท่ามกลางที่ประชุม ต่อจากนั้นพระเวสสันดรก็บำเพ็ญทานบารมีอยู่ตราบเท่าสิ้นพระชนมายุ เมื่อสิ้นพระชนมายุแล้วก็ไปเสวยทิพย์สมบัติในดุสิตพิภพ

ส่วนที่ 2 เป็นสำนวนเทศน์มหาชาติ 6 ธรรมาสน์ หรือเทศน์ 6 องค์ ได้แก่

1. คำพระมุสดีและคำพระชาติกัณหา
2. คำพระอินทร์และท้าวสมุชชัย
3. คำพระเวสสันดร
4. คำชาวเมืองกลิงคราษฎร์
5. คำมัทรี
6. คำชูชก

ในส่วนที่สองนี้ กำหนดให้พระแต่ละรูปรับผิดชอบเทศนาเฉพาะตัวละครแต่ละตัว เป็นการแยกกล่าวถึงเรื่องราว พฤติกรรม และความรู้สึกของตัวละครแต่ละตัว ในอภิเษกชาติกัณหานี้ เทศน์ 6 ธรรมาสน์ไม่ได้มีลักษณะของปุจฉา-วิสัชนาโต้ตอบกัน แต่แบ่งกล่าวทีละตัวละครหรือทีละ

ธรรมาสน์ไปตามลำดับ การเทศน์ 6 ธรรมาสน์นี้ในเทศนาหกษัตริย์สำนวนอีสาน มีลักษณะของ
ปจญา-วิสังขนาสนทนาโต้ตอบระหว่างตัวละครไปตามเนื้อเรื่องพระเวสสันดร²²

ส่วนที่ 3 เป็นเทศนาสองธรรมาสน์ในลักษณะปจญา-วิสังขนา เรื่องพระเวสสันดรจนถึงตอน
อภิเษกชาติกันหาขึ้นครองราชย์สมบัติเมืองเทวทหะ จบลงด้วยเรื่องสมัชชปุทธกาล ในส่วนนี้ได้ใช้
กลวิธีปจญา-วิสังขนาระหว่างพระสงฆ์ 2 รูป โดยรูปหนึ่งเป็นผู้ตั้งกระทู้คำถาม เพื่อให้ภิกษุอีกรูป
หนึ่งวิสังขนา เป็นรูปแบบการเทศน์ที่ไม่ได้เทศน์โดยลำดับเหตุการณ์ของเรื่อง แต่เป็นการตั้งประเด็น
ปัญหาเพื่อมุ่งสอนธรรมเรื่องพระเวสสันดร ปจญาที่เป็นบทตั้ง 16 ข้อได้แก่

1. พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ ประสูติวันใด เดือนใด ปีใด
(วันพฤหัสบดี ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ปีระกา เวลาเย็น ลักษณะสถิต ราศีคูลย์
อนุราชฤกษ์ฯ)
2. พระมัทรีนั้น ประสูติวันใด เดือนใด ปีใด
(ประสูติร่วมปีเดือนพระเวสสันดร แต่เป็นวันอาทิตย์ แรม 3 ค่ำ เวลาเช้า ราศีเมษ
พระเวสสันดรและพระมัทรีได้ราชาภิเษกเมื่อพระชนมายุ 16 พรรษา เมื่อพระชน
มายุ 21 ปี มีพระราชโอรสชาติ ประสูติวันพุธ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ปีมะเส็ง เวลาเย็น
ราศีพฤษภ โรหิณีฤกษ์ ต่อมาประสูติพระนางกันหา วันศุกร์ เดือน ๓ ปีมะแม)
3. พระเวสสันดรกับพระมัทรีเป็นคนอื่นหรือเป็นญาติกัน
(เป็นพระญาติใกล้ชิด คือ พระมัทรีเป็นธิดาพระเจ้ามัทราชผู้เป็นลุง ซึ่งสมภพร่วม
พระราชบิดาเดียวกันกับพระผุสดี ซึ่งเป็นมารดาพระเวสสันดร)
4. พระเวสสันดรทรงบริจาคทานกระทำการกุศลเป็นอันมาก เหตุไฉนชาวเมืองจึงพากัน
กล่าวโทษถึงต้องเนรเทศจากเมืองเพราะกรรมใด
(เพราะเหตุ 3 ประการ 1) เทวดาดลใจชาวเมืองเพื่อให้ได้ออกบำเพ็ญพรตตาม
สบายพระทัย 2) เป็นโอกาสที่จะได้ละเว้นจากบุตรภริยา 3) กุศลบันดาล)
5. พระเวสสันดรพระราชทานช้างเผือกปัจจัยนาค บริจาคสัตตสดกมหาทาน และเสด็จ
ออกจากพระนครเมื่อไร
(พระราชทานช้างปัจจัยนาคเมื่อวันอังคาร ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 บริจาคสัตตสดกมหา
ทาน วันศุกร์ แรม 3 ค่ำ รุ่งขึ้นวันเสาร์ แรม 4 ค่ำเวลาเช้า อนุราชฤกษ์ เสด็จออกจาก
พระนคร ออกบรรพชาเป็นฤาษีได้ 7 เดือนจึงได้บริจาคพระชาติ พระกันหา)

²² พระหล้า กุสุโม, หกษัตริย์เทศนา (ขอนแก่น: คลังนาธรรม, 2544), พระมหาบุญดา ติรจิตโต,
ผู้เรียบเรียง, เทศน์แหล่พระเวสสันดรชาดก (ขอนแก่น: คลังนาธรรม, 2543).

6. ชุชกเกิดวันใด เดือนใด ปีใด
(วันอังคาร ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ปีชกาล เวลาเย็น อนุราชฤกษ์ บิดาชื่อ โคลกพราหมณ์ มารดาชื่อจันทิพราหมณ์ ลุงชื่อ โควินทพราหมณ์ ชุชกเป็นชาวเมืองพาราณสี)
7. เหตุไฉนจึงชื่อชุชก
(เพราะผูกผมสูงและใส่ชฎาเหมือนดาบส)
8. ทำไมภริยาของชุชกจึงชื่อนางอมิตาปนา
(เพราะนางได้สามีแก่ และนางได้ความเดือดร้อนเพราะเพื่อนบ้านเขาะเขี้ยว)
9. ที่นางอมิตาปนาได้สามีแก่นั้น เพราะกรรมอะไร
(เพราะบุรพกรรม นางเก็บดอกบัวแล้วนำมาชื่นชมเล่น ครั้นเห็นพระพุทธรูปเจ้าก็ เลื่อมใสถวายดอกบัวนั้น เพราะเหตุถวายดอกบัวบานใกล้จะโรย นางจึงได้สามีแก่)
10. ไฉนเมื่อชุชกตายแล้วนางอมิตาปนาจึงได้สามีหนุ่ม
(นางได้همتรมุขพราหมณ์เป็นสามีหนุ่มนั้น เพราะบุรพกาลก่อน นางเคยได้ถวาย ดอกบัวตูมกับผ้าท่อนหนึ่ง แด่พระปัจเจกพุทธเจ้า)
11. ชุชกทำกรรมคืออะไรไว้จึงได้ภรรยาสาว
(ในบุรพกาล ชุชกเกิดในตระกูลหนึ่ง เป็นคนรู้จักบาปบุญคุณโทษ ได้ถวายผ้าท่อน หนึ่ง กับดอกบัวตูมหนึ่งกำมือแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า)
12. พระชาติราชกุมารและพระนางกัณหาชيناต้องถูกโบยตีครั้งนั้น เพราะวิบากกรรมอะไร
(ในบุรพกาล สองกุมารได้เคยทรมานโคแก่ตัวหนึ่ง จับผูกด้วยเถาวัลย์และตีด้วยไม้ ชิกไม้เรียว)
13. พระเวสสันดรพระราชทานโอรสทั้ง ๒ ให้แก่ชุชกแล้ว เหตุไรชุชกจึงโกรธกล่าวตัดพ้อ พระเวสสันดร ทั้งนี้เนื่องด้วยกรรมอะไร
(ชุชกได้ผูกเวรพระเวสสันดรมาหลายแสนชาติ จำเดิมแต่เกิดเป็นพ่อค้าโลก พระ โทริสสัตว์ขายของชนิดเดียวกัน สองชายหลานนำถาดทองมา แลกเครื่องประดับกับ พ่อค้าโลกโดยไม่รู้ว่าเป็นถาดทอง พระโทริสสัตว์เห็นจึงให้ เงิน 500 กหาปณะกับ ของมีราคาแลกกับถาดทอง พ่อค้าโลกนั้น กำทรายกำมือหนึ่งผูกพญาบาทพระ โทริสสัตว์ตลอดไปทำทรายในกำมือ แล้วหัวใจแตกสิ้นชีพไป ชุชกจึงจองเวรพระ โทริสสัตว์แต่นั้นมา จนอวสานชาติชุชกเกิดเป็นพระเทวทัต)
14. เมื่อชุชกเขียนพระชาติและพระนางกัณหานั้น ทำไมพระเวสสันดรจึงพิโรธถึงกับจะฆ่า ชุชกเสีย
(เพราะอำนาจโทสะเกิดขึ้นในปัจจุบันกรรม มิใช่โทสะโบราณกรรม และเพราะ กิเลสमारเข้าครอบงำ)

15. พระนางมัทรีกระทำกุศลกรรมสิ่งไรไว้ จึงถูกพระราชสามีบริพาสาตัดพ้อจนถึงสลบ
(เพราะบุรพกรรม ในอดีตที่นางเป็นนางนกเงือกได้บริพาสาพญานกเงือกโพธิสัตว์
ว่าไปหลงนางนกตัวอื่นและนำเคนมะม่วงมาให้นางกิน)
16. เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงสุโขทัยยกพลนิกรไปรับนั้น พระเวสสันดรตกพระทัยกลัวเป็นอัน
มาก ทั้งนี้เพราะอะไรมาทำให้เป็นไปอย่างนั้น
(เพราะกรรมในอดีตชาติ พระองค์เป็นพระเจ้าพาราณสี ครัสต์สั่งให้พระสมณะหลีก
จากทางที่พระองค์เสด็จไป)²³

ลักษณะวิชันนา เป็นการเทศนาอรรถาธิบายให้คำตอบที่เป็นเนื้อหาความรู้ และสอนธรรม
ตัวอย่างเช่น ปุจฉาที่ว่า เหตุใดพระเวสสันดรจึงพิโรธถึงกับจะฆ่าชุกเสียบ เมื่อชุกกษัตริย์พระชาติ
และพระนางกัณหา วิชันนาว่า

เพราะอำนาจแห่งโทสะเกิดขึ้นโดยปัจจุบันกรรม คือ ความฉุนเฉียวเกิดขึ้น
ในขณะที่ มิใช่เกิดขึ้นด้วยโทสะอันเป็นโบราณกรรม คือ ก่อนแต่ประธานสองกุมารนั้น
พระองค์ก็ได้ทรงพิโรธ แท้จริงโทสะนั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้วจัดว่าเป็นมาร เพราะทำลาย
คุณความดีที่มีอยู่และที่จะก่อขึ้น ให้เสื่อมทรามลงหรือหมดไป คำว่ามารนั้นมี ๕ คือ...
ฉันทมาร กิเลสมาร อภิสังขารมารนั้น เป็นมารภายใน อาจกำจัดเสียซึ่งการกุศลของผู้มี
ศรัทธา เทวบุตรมารนั้น ได้แก่ เทพดาผู้มุ่งร้ายคอยทำลายประชาชนให้ได้ความลำบาก
มัจจุรานั้น ได้แก่ ความตายซึ่งเป็นสิ่งที่ตัดทอนชีวิตที่กำลังมีประโยชน์ให้ไว้
ประโยชน์ แม้ถึงมนุษย์ทุกรูปทุกนามจะหนีไม่พ้นก็ดี ก็ยังชื่อว่าเป็นมารอยู่นั่นเอง
เพราะเป็นการทำให้มนุษย์หมดโอกาสในอันจะบำเพ็ญคุณความดีต่อไป เพราะฉะนั้น
เมื่อชุกกษัตริย์สองกุมาร พระเวสสันดรทรงพระพิโรธ เพราะกิเลสมารเข้าครอบงำ²⁴

สารัตถะของเทศนาอภิเษกชาติกัณหา ซึ่งเป็นวรรณคดีเรื่องเกี่ยวกับพระเวสสันดร มี
ความสำคัญที่การปุจฉาตั้งปัญหาเพื่อให้นักผู้ได้วิชันนาให้ความรู้และสอนธรรม ให้เหตุผลในบาง
ประเด็นปัญหา โดยเฉพาะมุ่งสอนเรื่องกรรมวิบากที่พระเวสสันดรต้องประสบ สอนธรรมโดยมุ่ง
ให้เห็นเหตุและปัจจัยที่เกิดขึ้นของเรื่องพระเวสสันดร เรื่องพระเวสสันดรเป็นที่รู้จักกันอยู่แล้ว แต่เรื่อง
เกี่ยวกับพระชาติ พระกัณหา นี้ ไม่มีผู้ใดกล่าวถึงนัก อีกทั้งการสร้างปุจฉาเป็นบทตั้งก็มีเนื้อหา

²³ ชุมพูนหนังสือเทศน์ ภาค 1 อภิเษกชาติกัณหา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, 2472), หน้า 11-18.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

น่าสนใจซึ่งบางข้ออาจเป็นสิ่งที่ไม่มีผู้ใดเคยตั้งคำถามมาก่อน คำวิสัญญาก็มาจากการเทศนาให้เหตุผล และหาข้อมูลสนับสนุนการตอบนั้นอ้างอิงมาจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาประกอบ

นอกจากนี้ในการเทศน์มหาชาตินิยมมีการเทศน์ปุจฉา-วิสัชนาในวันสุดท้ายที่เทศน์อริยสัจ 4 บอกอานิสงส์ ซึ่งอาจเทศน์คู่ 3 ธรรมาสน์หรือ 4 ธรรมาสน์ เท่ากับจำนวนอริยสัจ และมีการซักถามตอบ ได้กันไปในตัวก็ได้²⁵

จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้ย่อมเห็นความสำคัญของปุจฉา-วิสัชนาในวัฒนธรรมการเทศน์ของไทยในฐานะที่เป็นวิธีการเทศนาสอนธรรม เป็นการเทศน์โดยให้มีผู้เทศน์หลายคนทำหน้าที่ซักถามปัญหาธรรม หรือดำเนินเรื่องไปตามบทบาทของตัวละครในเรื่อง ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่ทำให้การเทศนาสอนธรรมน่าสนใจ จากการกำหนดประเด็นปัญหา การซักค้ำนโต้แย้งและอภิปรายเพื่อให้ได้คำตอบที่ถูกต้องและเข้าใจตรงกัน ช่วยเร้าความตั้งใจของผู้ฟังให้ติดตามเรื่องไปได้ตลอด ทำให้การเทศนาไม่น่าเบื่อหน่าย นอกจากนี้การดำเนินตามบทบาทของตัวละคร เป็นความชำนาญที่ต้องอาศัยการฝึกฝน พระที่เสียดีอาจได้ดำเนินบทพระนางมัทรีซึ่งต้องแสดงออกทางอารมณ์สูง การกำหนดบทที่เหมาะสมกับเสียงและลีลาของผู้เทศน์ย่อมสร้างความน่าสนใจน่าเลื่อมใส และตรึงผู้ฟังให้ติดตามไปได้ตลอดทั้งเรื่อง ในขณะเดียวกัน การเทศน์ปุจฉา-วิสัชนายังเป็นการตั้งประเด็นปัญหาให้ความรู้ที่ต่างออกไปจากการเรื่องเล่าที่รู้กันดีอยู่แล้ว ดังตัวอย่างของอภิเษกชาลีภรรยาที่ได้นำเสนอนั้น จะเห็นว่าผู้เทศน์ได้สร้างเนื้อหาคำถามเพื่อกระตุ้นความสนใจของผู้ฟังให้คิดไปพร้อมกัน ทำให้ผู้ฟังได้มีส่วนร่วมในการคิดและติดตามเรื่องทั้งในฐานะผู้ถามที่ต้องการรู้คำตอบ และอาจเป็นผู้ตอบได้ด้วยความรู้ของตนเอง โดยแนวคิดสำคัญของเรื่องยังเป็นแนวคิดเรื่องกรรมวิบาก จึงกล่าวได้ว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่มีความสำคัญและมีหน้าที่อยู่ในกระบวนการเทศน์เพื่อสื่อสารและสั่งสอนธรรม

นอกจากนี้ในเพลงพื้นบ้าน ที่แม้จะมุ่งเน้นที่ความสนุกสนานบันเทิง แต่ส่วนหนึ่งก็ยังปรากฏมีเพลงปฏิพากย์ได้ตอบที่เป็นการแข่งขัน ความรู้ความสามารถระหว่างผู้ร้องเล่นในเรื่องเกี่ยวกับคติโลก คติธรรม ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างจากการศึกษารวบรวมเพลงพื้นบ้านของ สุกัญญา สูงฉายา ที่ได้รวบรวมให้เห็นเพลงปฏิพากย์ที่เป็นการได้ตอบปัญหาธรรม ตัวอย่าง คติธรรม ในเพลงโคราช เกี่ยวกับการถือศีล

เปรี๊ยะ โอ้ ยังงั้นเขาถึงให้นางภิกษุณีถือศีลมาก แต่ว่าวันนี้จะเถลหวาด ขอไล่ไป
อีกนิด เถอะนะเถลเอ๋ย พระนะให้ถือศีลตั้ง 227 อยากรู้ว่าศีล 227 มีตัวไหน
มีชื่อไหน มีอะไรด้วย จึงพอ 227 บอกเหตุสำคัญจักก็ตัว พ่อคุณทูนหัวกลาสี

²⁵ เสฐียร โกเศศ, ประเพณีต่าง ๆ ของไทย, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2540), หน้า

ถ้าบอกได้อย่างไร พรุ่งนี้จะให้หมาเนาคนละหน่วย เวลาหลับเวลานอน ไม่
 อาทงอาหาร แต่เศรษฐกิจมีเขาวังขาดขาดขาดไฟร์ สงฆ์ทำผิดข้อไหน เขายังจัด
 ว่าขาดพระ ถ้าแกไม่ตอบบอกไม่ได้จะต้องอาบอินาง...หนา

สวาท ศิลว่าตัวก็มีอยู่ว่า ศิลพระก็มีหนึ่ง ปราชิก 4 สังฆาภิเสส 13 อนิยต 2 นิคคัคคี
 ปาจิตติ 30 ปาจิตติ 92 เสธิวัตร 75 ได้ขอมุ่มีไม่พูดทางเหตุมีก็บอกกะแม่
 หมอ เพลงเป็นร่างจะรู้มากไอกะมัน ได้บอกกันแล้วเขาก็เห็นกันหลาย แต่
 หัวหน้าลอยชาย ก็นั่งแล้วพากันเนือยกันเล่า ถึงที่บอกแม่ร่างคงจะหวังหนอ
 แม่เขา เขาเอาเงินสิบบาท ให้งามสะอาด ก็ให้ฟาดสะคินเป็นไร...เออ²⁶

จะเห็นได้ว่าแม้แต่ในวัฒนธรรมเพลงพื้นบ้าน ซึ่งมุ่งเน้นความสนุกสนาน และการเกี่ยวพา
 ราสี ซึ่งไหวชิงพริบในเชิงปฏิภาณกวีแล้ว ยังปรากฏการโต้ตอบกันในทางธรรมะเพื่อสั่งสอนให้
 ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาผ่านเพลง ในแง่นี้ย่อมเห็นความสำคัญของการโต้ตอบปัญหาธรรมที่มี
 ความแพร่หลายอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย

ในวัฒนธรรมพื้นบ้านที่มีการถามตอบปัญหาในลักษณะปุจฉา-วิสัชนา คือ ปริศนาคำทาย
 เสาวลักษณ์ อนันตศานต์ อธิบายว่า

ปริศนาคำทายจัดเป็นศิลปะการใช้ภาษาอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความฉลาด
 หลักแหลมของคนในสมัยโบราณ ซึ่งสืบทอดมาถึงปัจจุบัน เป็นรูปแบบหนึ่งของคติชน
 ประเภทวรรณกรรมมุขปาฐะ และเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของภาษาที่เรานำมาใช้ใน
 สถานการณ์บางสถานการณ์ ทั้งยังเป็นระบบการสื่อสารในสังคมด้วย²⁷

ปริศนาคำทายเป็นการตั้งปุจฉาเป็นปริศนาเพื่อให้ไขความ อรรถาธิบาย เป็นวิธีการที่ใช้ใน
 การทดสอบปัญญา แสดงปฏิภาณความสามารถและเขาวังปัญญาในการไขปริศนา ปริศนาคำทายมี
 เนื้อหาที่หลากหลาย และพุทธธรรมก็เป็นเนื้อหาประเภทหนึ่งที่ปรากฏในปริศนาคำทาย การใช้
 ปริศนาคำทายที่นอกจากจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อความสนุกสนาน ทดสอบเขาวังปัญญาแล้ว ยังมีมีหน้าที่
 ในการสอนและให้ความรู้ทางพุทธศาสนาด้วย ตัวอย่างเช่น

²⁶ สุกัญญา สุจฉายา, เพลงพื้นบ้าน (กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์, 2543), หน้า 32.

²⁷ เสาวลักษณ์ อนันตศานต์, "การศึกษาปริศนาคำทายในแง่คติชนวิทยา," วารสารรามคำแหง ฉบับ
 มนุษยศาสตร์ (2546), หน้า 31.

ยังมีลม ๔ จำพวก พวกหนึ่งพัดหมากไม้มาแต่หิมพานต์ ให้มาตกแดนมนุษย์เกิดเป็นต้นไม้ พวกหนึ่งมาแต่กำบูรพาตะวันออก มาเป็นบาดฮ้อน ๆ ใบไม้หิวลง พวกหนึ่งมาแต่กำทางเหนือ ต่างมาพัดพวกต้นไม้ เวียนเกี่ยวให้หิวตาย พวกหนึ่งมาแต่ทางทิศใต้ ลมใหญ่อัศจรรย์ มาแล้วพันธะนั่งพิศพาดศึกไม้ ลมมันเลขหักชำตายไปมุดมอด ปัญหาข้อนี้มีคำแก้ว่าจงใจ

อธิบายว่า

1. ลมพวกแรกที่พัดเอาผลไม้มาแต่ป่าหิมพานต์ให้มาเกิดในแดนมนุษย์ หมายถึง ชาติอันนำให้มนุษย์มาเกิด
2. ลมพวกที่สองที่มาแต่บูรพามาพัดให้ต้นไม้หิวแห้ง ได้แก่ ความชรา คร่ำคร่าทรุดโทรม
3. ลมพวกที่สามที่มาพัดวนเวียนให้ต้นไม้หิวตาย ได้แก่ โรคาพยาธิ โรคภัยไข้เจ็บ อันทำให้มนุษย์หมดกำลังพิจารณาไป
4. ลมพวกที่สี่ ได้แก่ พระขามังจुरुราชใช้อำนาจมาตัดชีวิตไป คือความตาย²⁸

จะเห็นว่าปริศนาคำทายนี้ สร้างด้วยการใช้ภาพพจน์สัญลักษณ์เพื่อให้มีการเปรียบเทียบตีความสัญลักษณ์เหล่านั้นให้เข้ากับหลักพุทธธรรมได้อย่างน่าสนใจ กระบวนการของการทายปริศนาเป็นสิ่งที่น่าทึ่ง น่าสนใจ นับตั้งแต่วิธีการที่คนในสังคมผูกปริศนา การชี้แนะคำตอบ²⁹ การตีความไขปัญหาเป็นการแสดงปัญญาความสามารถของผู้วิเศษ ปุจฉา-วิสัชนาปริศนาธรรมนี้เป็นเรื่องมีอยู่ในการสอนธรรมะอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้เกิดความเข้าใจหลักธรรมทางพุทธศาสนาทางหนึ่ง

ในวันฉัตรมณีสถานมีการเล่นปริศนาคำทาย มีลักษณะเรียกว่าผญาภายิต ที่สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นปริศนาให้ได้ขบคิดตีความอรรถาธิบาย เช่น

- สัตว์อยู่ได้ขึ้นมานบนก นาคมาขอบวช
- ป่าสกให้ฟ้าวาง เมื่อไม่มีความรู้ ไม่เข้าใจสิ่งใดก็ให้รับถาม
- มีตะเกียงให้ฟ้าได้ มีพบนักปราชญ์ให้เข้าหาเรียนวิชา
- มีไฟให้ฟ้าวมอด ไฟคือ รากะ โทสะ โมหะ ให้รับดับเสียบ

²⁸ อาจารย์จันทา (ใหม่), นานาปัญหา (ขอนแก่น: คลังนาธรรม, 2544), หน้า 12.

²⁹ เสวตลักษณ์ อนันตสานต์, หน้า 44.

- พอไปลอกให้ไปสา ให้กำจัดค้นหา 3 ในตัว เพราะเมื่อมีค้นหา จะปฏิบัติธรรมไม่ได้
เห็นฮ้วนหาให้เปิดออก รื้อหาคือ ค้นหา 3 ที่ควรกำจัด
- ฮ้วนอกและฮ้วนใน พุทธบัญญัติห้าไว้อย่าได้ฝ่าฝืน
อย่าสิไปอย่าสิแบก
อย่าสิแยกอย่าสิบู
- เห็นครูสูงอย่าสิได้ อย่าลวงเกินบิดา มารดา ครูอาจารย์
ครูใหญ่ให้เดินนำ ทำตามสิ่งที่ท่านเหล่านี้ได้สอนไว้ หรือ ครูใหญ่ คือมรรค 8
- ฝนฮากี้ให้แข่ง ทำความเพียรให้พ้นจากสังสารวัฏ
น้ำแกงก็ให้ลอย
- น้ำหลายอย่าสิอาบ โอะนะ 4 เหมือนน้ำท่วมใจสัตว์ คือ กาม ภพ มิจฉาทิฏฐิ แลอวิชชา
ทราบแล้วให้ทำตาม
- เพ็นห้ามโตอย่าฮ้อง เมื่อได้รับการสรรเสริญอย่างเหมใจ
- ให้ฆ่าตนคันอยากใหญ่ ให้ฆ่าทิฏฐิมานะ ความถือตน ให้อ่อนน้อม ไม่อวดดี
- เห็นใหม่อย่าสิลืมหลัง ควรทบทวนวิชาความรู้ที่เคยเรียนมา
- ถิมหลังให้หาใหม่ ให้ทั้งความประพฤติชั่วที่เคยทำ กลับตัวใหม่ หมั่นรักษาศีล
ฟังธรรม³⁰

ผญาภาษิตอีสานดังตัวอย่างนี้ จะเป็นว่าสร้างขึ้นด้วยภาพพจน์สัญลักษณ์ เพื่ออรรถาธิบายเปรียบเทียบกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา และหลักศีลธรรมที่สังคมต้องการ การสื่อสารพุทธธรรมผ่านผญาภาษิตเป็นวิธีการหนึ่งในการสอนธรรมที่มีบทบาทความสำคัญในวิถีชีวิตของคนอีสาน

ดังได้กล่าวในหัวข้อนี้ จะเห็นได้อย่างเด่นชัดว่า ปุจฉา-วิสัชนามีบทบาทและความสำคัญในมิติทางวัฒนธรรม ได้แก่ การเทศน์ เพลงพื้นบ้าน และปริศนาคำทาย ปุจฉา-วิสัชนาได้เข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยในมิติต่าง ๆ และสามารถเข้าถึงประชาชนได้ในทุกระดับ แม้ว่าจะสื่อสารผ่านรูปแบบที่หลากหลาย แต่ต่างมีเป้าหมายเดียวคือการสร้างความคิด สั่งสอนให้ความรู้ทางพุทธศาสนา เพื่อให้ นำหลักธรรมนั้นมาใช้ในชีวิตของคนในสังคม ปุจฉา-วิสัชนาจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการให้ความรู้ในเชิงสั่งสอนอย่างตรงไปตรงมาผ่านตัวบทตำราเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทอยู่ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน ได้อย่างกลมกลืน

³⁰ อาจารย์จันทา (ใหม่), นานาปัญหา, หน้า 16-17

6.3 ปุจฉา-วิสัยกับการเรียนการสอนพุทธศาสนา

ปุจฉา-วิสัยยังมีความสำคัญและสัมพันธ์กับการเรียนการสอนพุทธศาสนาในสังคมไทย ดังได้กล่าวแล้วว่าปุจฉา-วิสัยเป็นวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก และดำเนินสืบเนื่องเรื่อยมา เป็นกลวิธีสำคัญในการเรียนการสอนพุทธศาสนา แม้ในวัฒนธรรมลัทธิขงจื้อในสมัยหลัง การสร้างตำราทางพุทธศาสนายังคงใช้กลวิธีปุจฉา-วิสัยเป็นเครื่องมือในการสอนธรรมะ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยจะได้อภิปรายจากการตัวอย่างตำราที่ใช้ในการเรียนการสอนพุทธศาสนาที่ยังคงมีความสำคัญในสังคมไทยทั้งในแง่ที่เป็นตำราที่ใช้ในระบบการศึกษาของภิกษุสงฆ์ และหนังสือสอนธรรมสำหรับฆราวาสทั่วไป โดยจุดสำคัญที่ตำราเหล่านี้แสดงให้เห็นตรงกันคือ ปุจฉา-วิสัยเป็นกลวิธีของการให้ความรู้และถ่ายทอดความรู้ได้อย่างดียิ่ง ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงตำราเพื่อสอนพุทธศาสนาต่างเลือกใช้ปุจฉา-วิสัยเป็นกลวิธีและรูปแบบการดำเนินเรื่อง ซึ่งสะท้อนว่าผู้แต่งเหล่านี้เห็นว่าปุจฉา-วิสัยเป็นวิธีการที่เหมาะสมในการเรียนการสอนพุทธศาสนา เพราะทำให้ผู้อ่านผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการคิดอย่างเป็นระบบและมีลำดับ ผู้เรียนอาจทำหน้าที่ทั้งการเป็นผู้ถามซึ่งมีความสงสัยใคร่รู้ในเรื่องเดียวกันกับที่ผู้แต่งได้กำหนดเป็นประเด็นปัญหาขึ้นมา และอาจเป็นผู้ตอบหากมีความรู้ทางพุทธศาสนาดีพอ ซึ่งการเป็นผู้ตอบเองก็เป็นการตรวจสอบความรู้ของผู้อ่านเปรียบเทียบกับคำวิสัยของผู้แต่ง ถ้าหากถูกต้องตรงกันนั้นหมายความว่าคำตอบที่ถูกต้องแน่นอน พระธรรมปิฎกได้กล่าวว่าการใช้คำถามเป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้ความคิดเดิน วิธีการนี้พระท่านเรียกว่าโยนิโสมนสิการ³¹ ดังนั้นตัวบทตำราที่แต่งด้วยกลวิธีปุจฉา-วิสัยจึงเป็นวิธีการที่เหมาะสมยิ่งในการเรียนการสอนพุทธศาสนา

ตำราการเรียนการสอนพุทธศาสนารวมถึงหนังสือสอนธรรมะที่ดำเนินเรื่องด้วยกลวิธีปุจฉา-วิสัยนั้นมีอยู่อย่างมากมาย ผู้วิจัยได้เลือกสรรหนังสือสอนธรรมะที่ใช้ปุจฉา-วิสัยเป็นกลวิธีในการดำเนินเรื่องจากงานนิพนธ์ของพระเถระที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นปราชญ์ทางการศึกษาพุทธศาสนา เพื่อเป็นตัวอย่างยืนยันให้เห็นว่าปราชญ์เหล่านี้ต่างยอมรับและเห็นตรงกันว่าปุจฉา-วิสัยเป็นกลวิธีที่มีประสิทธิภาพในการสอนธรรม คืองานนิพนธ์ของ สมเด็จพระญาณสังวรวิมลญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ และ พระครูศิริปัญญาภรณ์ (อ่อน)

³¹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “การสื่อภาษาเพื่อเข้าถึงธรรม,” ใน ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2543), หน้า 125.

วรรณภาพุทธสมัย เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระเถระท่านอื่น ๆ แต่งร่วมกันเพื่ออธิบายความพระสูตรในหนังสือพุทธสมัย³² ที่มาของหนังสือวรรณภาพุทธสมัยนี้ทรงดำริว่า

ความคิดแต่งหนังสือเรื่องนี้ก็คือจะหาทางฝึกภิกษุสามเณร นักเรียนให้ได้ความเข้าใจกว้างขวางในทางธรรม เห็นว่าให้แต่งอธิบายความแห่งพระสูตรในพุทธสมัยจะเป็นทางอันดี เมื่อคิดจะแต่งเช่นนี้ขึ้น ก็ควรแผ่ประโยชน์ให้ทั่วถึงแก่ผู้อุปการะมหามกุฏราชวิทยาลัยด้วย จึงได้แต่งขึ้นเองบ้าง ขอแรงพระเถระอื่นแต่งบ้าง เพื่อวางแบบให้แก่ภิกษุ และขอให้ภิกษุแต่งบ้าง ได้ออกพิมพ์ในธรรมจักษุเป็นคราวมา ระเบียบที่แต่นั้น ตั้งเป็นปุจฉา-วิสัชนา เพื่อเข้าใจความง่ายด้วย เพื่ออธิบายได้กว้างขวางด้วย และใช้สำนวนคนถามแก้ต่าง ๆ กัน เพื่ออ่านไม่จืด ทั้งเพื่อแสดงธรรมเนียมของคนทั้งหลายผู้พูดกันอย่างไร จะได้เป็นทางรู้ทางสำเนียงของผู้ไม่เคยด้วย³³

³² พุทธสมัย เป็นหนังสือรวบรวมพระสูตรแปล กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เป็นผู้รวบรวมขึ้น จากพระสูตรที่พระเถระและสามเณรในมหามกุฏราชวิทยาลัยช่วยกันแปล และได้ลงพิมพ์ในหนังสือธรรมจักษุเป็นตอน ๆ จุดมุ่งหมายของการเรียบเรียงและรวบรวมหนังสือพุทธสมัยคือ

ความมุ่งหมายในอันรวบรวมหนังสือนี้ ไม่ใช่สำหรับเป็นหนังสือเทศนา จึงไม่ได้ยกพระบาลีขึ้นตั้งเป็นบทกวี แต่ไม่มีคำอธิบายในท้องเรื่อง ทั้งไม่ได้เป็นหนังสือให้เหมาะแก่กัณฑ์ฯ ความมุ่งหมายนั้น สำหรับจะให้พระคัมภีร์เพื่อผู้อ่านจะได้รู้กระแสความแห่งพระบาลีตามแนวเดิม เป็นการบำรุงความรู้ในส่วนหนังสือฯ แต่โวหารจะแปลตามพระบาลีไปทั้งนั้นที่ซ้ำ ๆ กันมากนัก จะชักให้รำคาญ จึงได้ย่นความกล่าวบ้างเป็นท่อน ๆ ผ่อนผันพอสมควรแก่สำนวนแปลพระสูตรที่ใช้อยู่ในเวลานี้ ฯ

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส, ธรรมสมบัติ หมวด ๓ พุทธสมัย (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า คำนำ.

เนื้อหาของพระสูตรในหนังสือพุทธสมัยจัดเป็น 6 ปริเฉท

ปริเฉทที่ 1	เป็นพระสูตรที่ตรัสสอนแก่ผู้ยังไม่เลื่อมใส
ปริเฉทที่ 2	เป็นพระสูตรที่ตรัสสอนธรรมสำหรับคฤหัสถ์
ปริเฉทที่ 3	เป็นพระสูตรที่ตรัสสอนธรรมสำหรับพระภิกษุ
ปริเฉทที่ 4	เป็นพระสูตรที่ตรัสสอนธรรมเรื่องปรมาตม์
ปริเฉทที่ 5	เป็นพระสูตรที่ตรัสสอนธรรมสาธารณะ
ปริเฉทที่ 6	เป็นสาวกภายิต คำสอนของพระสาวก

³³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, คำนำ, วรรณภาพุทธสมัย (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), หน้า คำนำ.

จากปรารภเรื่องนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า วรรณापุทธสมัยเป็นความพยายามที่จะทำ ให้พระสูตรเข้าใจง่ายขึ้น สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าทรงเห็นว่า การเรียบเรียงพระสูตร โดยใช้กลวิธีปุจฉา-วิสัชนา เป็นรูปแบบที่ทำให้เข้าใจได้ง่ายและเอื้อต่อการคิด การแต่งด้วยวิธีการนี้ มีโอกาสที่จะขยายความอธิบายเพิ่มเติมจากพระสูตรในพระไตรปิฎก ตัวอย่างเช่น วรรณากาลามสูตร ในวรรณापุทธสมัยนั้น เป็นการแต่งโดยสร้างปุจฉา-วิสัชนา กำหนดเป็นประเด็นปัญหาเพื่อ อธิบายขยายความให้มากกว่าใน กาลามสูตร

ปุจฉา ในกาลามสูตร พระพุทธเจ้าตรัสสอนไม่ให้เชื่อถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยอาการ ๑๐ อย่าง มีถือโดยได้ฟังตามกันมาเป็นต้นนั้น ถืออย่างไร เรียกว่าถือโดยได้ฟังตามกันมา

วิสัชนา การได้ยินผู้หนึ่งบอกเล่าเรื่องอันใดอันหนึ่ง ที่มีผู้บอกต่อ ๆ กันมาว่า ข้อนี้เป็นอย่างไร ผู้ฟังได้ฟังแล้ว ยังไม่รู้ด้วยปัญญาของตนเองว่า ข้อนั้นเป็นอย่างนั้น ได้จริง แต่เห็นเขาพูดกันมาก ก็สันนิษฐานลงว่าข้อนั้นเห็นจะจริงอย่างนั้น เขาจึงพูดกันมาก ถ้าไม่จริงที่ไหนเขาจะพูดกันมาก แล้วเชื่อถือตามเขาไป

ปุจฉา ถืออย่างไร เรียกว่าถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา

วิสัชนา บุรพบุรุษและบุรพสตรีในวงศ์สกุลของตน มีทวดปู่ย่าตายายและบิดามารดา เป็นต้น เคยถือลัทธิอย่างใดมาก็ดี คนชาติเดียวกับตนเคยถือลัทธิอย่างใดมาหลายชั่วอายุแล้วก็ดี คนเกิดในภายหลัง ไม่ได้รู้ด้วยปัญญาของตนเองว่า ลัทธิ นั้นดีควรจะถือด้วยเหตุนี้ ๆ เป็นแต่นิยมตามบุรพบุรุษบุรพสตรีของตน และคนที่ร่วมชาติกับตนเท่านั้น แล้วเชื่อถือไปตาม อย่างนี้เรียกว่าถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา³⁴

ยังมีปุจฉา-วิสัชนาเนื้อความที่อธิบายเพิ่มขึ้นมากกว่าเนื้อความในพระสูตร และพุทธสมัย เพื่อให้ความรู้เพิ่มเติม

ปุจฉา ความถือโดยอาการ ๑๐ อย่างนั้น บางทีก็มีประโยชน์ เช่น บิดามารดาสอนบุตรในทางที่ถูกบุตรที่ยังมีปัญญาอ่อนไม่อาจรู้ว่าสิ่งนี้ดี สิ่งนี้ชั่ว เป็นแต่ทำตามสั่ง ด้วยความรักหรือด้วยความกลัวเท่านั้น ถึงอย่างนั้น ก็เป็นทางให้เด็กนั้นประพฤติดี ในเวลาที่โตขึ้นแล้วไม่ใช่หรือ เหตุไฉนพระพุทธเจ้าจึงตรัสห้ามไม่ให้ถือโดยอาการ ๑๐ อย่างนั้น

³⁴ วรรณากาลามสูตร ใน วรรณापุทธสมัย, หน้า 1.

วิสัยทัศน์ ท่านว่าก็ชอบ แต่การถือโดยอาการ ๑๐ อย่างนั้น ถ้าถูกก็เป็นการดี ถ้าผิดจะมีผลอยผิดไปด้วยหรือ และความข้อนี้นี้พระพุทธรเจ้าก็ตรัสสอนคนผู้ใหญ่ ซึ่งมีปัญญาอาจตรึตรองได้แล้ว เมื่อจะเชื่อถือสิ่งใด ถ้ายังไม่ได้รู้ด้วยน้ำใจให้ถ่องแท้แล้ว มีทางที่จะแปรปรวนไปได้ มีคิดไม่เห็นเป็นต้น ถ้ารู้แน่ลงด้วยใจแล้ว ไม่มีทางที่จะแปรปรวนอีกเลย อย่างว่าแต่ผู้ใหญ่มาก แม้ถึงเด็กที่ผู้ใหญ่ห้ามอย่าเล่นงานนะ ถ้าเล่นมันจะเอาตัวไปทิ้งทะเลดังนี่ การที่ผู้ใหญ่สอนอย่างนี้ ก็เพราะหวังประโยชน์แก่เด็กกว่าจะได้ไม่วิ่งเต้นหลอกล้มเจ็บช้ำร่างกาย³⁵

วรรณนาพุทธสมัยจัดรูปแบบพระสูตรเป็นปจฺจลา-วิสัยทัศน์ที่เด่นชัดทั้งหมด โดยเรียบเรียงภาษาขึ้นใหม่ด้วย เพื่อมุ่งเก็บเนื้อหาสาระและแทรกคำสอนคำอธิบายที่มีเนื้อความมากกว่าพระสูตรในพระไตรปิฎก หนังสือนี้สะท้อนให้เห็นความสำคัญของปจฺจลา-วิสัยทัศน์ที่เป็นกลวิธีที่มีประสิทธิภาพต่อการเรียนการสอนพุทธศาสนา เป็นกลวิธีที่มีความสำคัญต่อการสื่อสารธรรมได้อย่างแจ่มชัด

หนังสือสอนธรรมะของ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เรื่อง ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา³⁶ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการแต่งหนังสือสอนธรรมะเป็นปจฺจลา-วิสัยทัศน์ การสอนเรื่องพระรัตนตรัยนั้น กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ได้เลือกใช้กลวิธีปจฺจลา-วิสัยทัศน์เป็นกลวิธีนำเสนอสะท้อนทัศนคติของพระองค์ต่อปจฺจลา-วิสัยทัศน์ว่าเป็นกลวิธีสำคัญที่มีประสิทธิภาพในการสื่อสารธรรมได้อย่างดี ตัวอย่างปจฺจลา-วิสัยทัศน์ในหนังสือนี้ คือเป็นชุดคำถามคำตอบ เกี่ยวกับความหมายลักษณะ และสาระสำคัญของพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ หลังจากปจฺจลา-วิสัยทัศน์เรื่องพระพุทธศาสนาและพระพุทธเจ้า 6 ข้อ แล้วจะเทศนาเรื่องพระพุทธเจ้าและการตรัสรู้ โดยละเอียด หลังจากปจฺจลา-วิสัยทัศน์เรื่องพระธรรม 5 ข้อ ก็จะมีเทศนาขยายความเรื่องพระธรรม และหลังจากปจฺจลา-วิสัยทัศน์เรื่องพระสงฆ์ 7 ข้อ ก็จะมีวิสัยทัศน์อธิบายความเรื่อง พระสงฆ์ พระอริยสงฆ์ ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ และผู้นับถือพระพุทธศาสนา เทศนาขยายความให้พิสดารออกไป สรุปความได้ดังนี้

ปจฺจลา-วิสัยทัศน์พระพุทธ

ปจฺจลา	วิสัยทัศน์
1. พระพุทธศาสนาคืออะไร	คำสอนของพระพุทธเจ้า
2. ใครเป็นพระพุทธเจ้า	สิทธิ์ดละ (กล่าวโดยรูปกาย)

³⁵ วรรณนากาลามสูตร, หน้า 3-4.

³⁶ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 2

<p>3. สิทธิติดจะเป็นลูกใคร</p> <p>4. ทำอย่างไรจึงเป็นพระพุทธเจ้า</p> <p>5. พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ควรนับถืออย่างไร</p> <p>6. ทำอย่างไรจึงเรียกว่า นับถือพระพุทธเจ้า หรือพระพุทธศาสนา</p>	<p>พระเจ้าสุทโธทนะ กับ พระนางมายา</p> <p>ประพตติดี ประพตติชอบ ถูกตามธรรม และบรรลุถึงความบริสุทธิ์ พ้นจากเครื่องเศร้าหมองทั้งปวง</p> <p>เพราะพระพุทธเจ้าประพตติดีสำหรับตนเอง และสั่งสอนผู้อื่นให้ประพตติดีด้วย</p> <p>ต้องศึกษาให้รู้ และเชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ประพตติดีจริง เชื่อว่าพระธรรมดีจริง และเชื่อว่าพระสงฆ์ประพตติดีจริง และเห็นว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่งของคน³⁷</p>
--	--

ปฏิจา-วิชันนาพระธรรม

ปฏิจา	วิชันนา
<p>1. อะไรเป็นธรรม หรือธรรมคืออะไร</p> <p>2. ทำไมจึงเรียกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่าธรรม</p> <p>3. ธรรมแปลว่าอะไร</p> <p>4. สัจธรรม (ธรรมคือความจริง) เป็นอย่างไร</p>	<p>คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าพุทธศาสนา เป็นธรรมอย่าง ๑ เรียกว่าศาสนธรรม คำสั่งสอนความจริงเป็นธรรมอย่าง ๑ เรียกว่าสัจธรรม แปลว่า ธรรมคือความจริงได้แก่ธรรมค่านั้นเอง</p> <p>เพราะ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แสดงความจริงอันเป็นธรรมโดยตรงที่เรียกว่าสัจธรรมแปลว่าส่วนที่ทรงตนเองไว้ และทรงสัตว์ไว้ตามธรรมดา คือ เหตุและผลฯ พระพุทธศาสนาแสดงว่า บุคคลเป็นดีหรือเป็นชั่วอย่างไร หรือเป็นดีที่สุด พ้นจากชั่วทั้งหมดก็เป็นไปตามธรรม นี่เป็นความจริง ๆ บางแห่งหมายถึงเนื้อความ เช่นหมายถึงจำเพาะส่วนที่คืออย่างเดียวกันว่าเป็นธรรม ส่วนชั่วว่าเป็นอธรรม เพราะฉะนั้น ควรพิจารณาเนื้อความตามที่มาในที่นั้น</p> <p>ถือเอาความตามนัยแห่งพุทธศาสนา รวมกล่าวโดยย่อคือเหตุผลและผล (สังขาร) พ้นจากเหตุและผล (วิสังขาร) อีกนัยหนึ่ง แยกเหตุกับผลเป็น ๒ นัย คือ ปัจจัยกับผลที่เกิดเพราะปัจจัย และกรรมกับผลที่เกิดเพราะกรรม...ธรรมที่พ้นจากเหตุและผล เป็นส่วนที่</p>

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

5. ศาสนธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นมาอย่างไร	ประสงค้อย่างสูง ก็คือวิราคะหรืออมตธรรม ธรรมที่ไม่ตาย แต่ก็ต้องอาศัยอริยมรรคเป็นเหตุ ในชั้นต้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนด้วยพระองค์เอง ภายหลังพระสาวกได้ทรงจำไว้แล้วช่วยกันแสดงสั่งสอนต่อมา จนถึงช่วยกันร้อยกรองเป็นแบบแผนไว้ และมีสาวกฝ่ายฆราวาสช่วยอุคหนุนพระพุทธศาสนาให้เจริญมาจนทุกวันนี้ ³⁸
--	--

ปจฺจนา-วิสัยนาพระสงฆ์

ปจฺจนา	วิสัยนา
1. พระสงฆ์คือใคร ใครคือพระสงฆ์	สงฆ์ หรือ สังฆะแปลว่าหมู่ หมายถึงหมู่ผู้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและได้ปฏิบัติตามจนได้บรรลุพระธรรม
2. พระสาวกของพระพุทธเจ้าเป็นคนอย่างไร ไม่ใช่เป็นคน ๆ เหมือนเราดอกหรือ	ในชั้นต้นท่านเป็นคนธรรมดาเหมือนเรา แต่เพราะได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ตั้งใจกำหนดพิจารณาตรวจดูในตนและปฏิบัติตามไปจนเห็นจริงปรากฏขึ้นในใจ หมดความสงสัยในธรรมและเป็นผู้รู้ประจักษ์ธรรม
3. ถ้าเช่นนั้น พระสาวกของพระพุทธเจ้านั้น ก็ไม่ใช่จำเพาะแต่เป็นผู้ชาย และเป็นผู้บวชที่เรียกว่าบรรพชิตหรือพระเท่านั้น เป็นคฤหัสถ์หรือเป็นผู้หญิง ก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าได้เหมือนกัน	ถูกแล้ว เป็นได้ด้วยกัน เป็นขึ้นได้ด้วยความคิด
4. คำว่า สงฆ์ หมายความว่าอย่างไรอีกบ้าง	ผู้ได้ฟังธรรม ผู้ได้ปฏิบัติธรรม ได้บรรลุธรรม อันเป็นความจริงประจักษ์แก่ใจ มีความเลื่อมใส มั่นไม่กลับกลาย ยินดีมั่นในพระพุทธศาสนา เรียกว่าอริยสงฆ์
5. การบวชในพระพุทธศาสนาเป็นมาอย่างไร	เมื่อพระพุทธเจ้าประกาศศาสนา ในชั้นต้นผู้ฟังที่เลื่อมใสตั้งใจบวชจริง ๆ ทูลขอจำเพาะพระองค์ พระพุทธเจ้าเห็นสมควรก็ทรงรับและอนุญาตให้

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47-49.

<p>6. ตั้งใจอุทิศต่อพระพุทธเจ้าและบวชเขาเอง หรือผู้หญิงบวชในสำนักภิกษุ จะเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนาได้หรือไม่</p> <p>7. อุทิศต่อพระพุทธเจ้าแล้วบวชเขาเอง เรียก อุทิศบรรพชา เป็นบรรพชิตได้หรือไม่</p>	<p>ชายเป็นภิกษุ เป็นอันสำเร็จการบวช ต่อมาเมื่อมีภิกษุที่ได้รับบวชมากขึ้น จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุรับบวชกุลบุตรได้ด้วยให้รับไตรสรณคมน์ และให้บวชด้วยบัญญัติจตุตถกรรมตามลำดับกาลไม่ได้ ถือว่าเป็นผู้ลักเพศ คือขโมยแบบอย่างที่ดีที่ไม่ได้รับมาโดยถูกต้อง เป็นบาปหนัก ผู้รู้และอุคหนุนก็เป็นบาปเหมือนกัน</p> <p>อุทิศบรรพชา การบวชเขาเองด้วยอุทิศพระพุทธเจ้านั้น มีแต่ในชั้นต้น เมื่อยังมีภิกษุไม่แพร่หลาย มีศรัทธาเลื่อมใสมุ่งบวชจริง ๆ ไม่ได้ตั้งใจหลอกใคร แม้เช่นนั้นก็ยังไม่ใช่ผู้บวชในพระพุทธศาสนาโดยถูกต้อง ต่อเมื่อได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วทูลขอบวช ทรงรับและอนุญาตการบวชนั้นจึงจะถูกต้อง³⁹</p>
---	---

ปจฺจลา-วิสาขนาเรื่องพระรัตนตรัยคือ พระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ อย่างต่อเนื่องกันไป สอดคล้องกันกับแนวคิดที่ว่าคำถามและการตอบปัญหาทำให้ความคิดเดิน และเป็นแนวทางพัฒนาปัญญา เนื้อหาการสอนที่มีลำดับสอดคล้องกับปจฺจลา-วิสาขนาที่เป็นไปตามลำดับ โดยเริ่มจากการให้ความหมาย ลักษณะของพระรัตนตรัย ไปสู่นิเวศนศาสตร์ธรรมที่ละเอียดยิ่งขึ้น ผู้เรียนจึงสามารถติดตามเนื้อหาได้อย่างราบรื่น ไม่สับสนอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับ

พระเถระอีกท่านหนึ่งที่มีผลงานวรรณกรรมพุทธศาสนาในเชิงคำสอนมากมาย คือ พระครูศิริปัญญาภุมณี (อ่อน) ส่วนหนึ่งของผลงานเชิงคำสอนของท่านนั้น ท่านได้แต่งโดยได้เลือกใช้กลวิธีปจฺจลา-วิสาขนาในการดำเนินเรื่องเพื่อสื่อสารธรรมได้อย่างน่าสนใจ เช่น ในหนังสือรวบรวมหนังสือสอนธรรมของท่านพระครู หนังสือรวม ๗ เรื่อง ไตรโลกวิถิตถาร ปุจฉาพยากรณ์ นิรยกถามหาวิปาก พระปรมัตย์อ ตีละสารสูตร ธรรมธาตุ ๗ ประการ นิทานเหี้ย⁴⁰ เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องที่ใช้กลวิธีปจฺจลา-วิสาขนาในการดำเนินเรื่อง (ยกเว้นเรื่องนิทานเหี้ย) สะท้อนให้เห็นว่าท่านพระครูเห็นความสำคัญของกลวิธีนี้ และเลือกใช้เป็นกลวิธีแต่งหนังสือสอนธรรม ตัวอย่างเช่น

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-61.

⁴⁰ พระครูศิริปัญญาภุมณี (อ่อน), หนังสือรวม ๗ เรื่อง ไตรโลกวิถิตถาร ปุจฉาพยากรณ์ นิรยกถามหาวิปาก พระปรมัตย์อ ตีละสารสูตร ธรรมธาตุ ๗ ประการ นิทานเหี้ย, ขอนแก่น: คลังนานาธรรม, 2545.

ไตรโลกวิตถาร เป็นหนังสือพุทธศาสนาที่สอนเรื่องไตรภูมิ โดยเน้นสอนเรื่องกรรมวิบาก พระครูศิริปัญญาภุมณี (อ่อน) ใช้ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีดำเนินเรื่อง ถามตอบปัญหาเพื่อสื่อสารธรรมได้อย่างกระชับ

ถามว่า นายนิรยบาลที่ใช้ในการในนรกนั้นไม่ร้อนไฟหรือ? แก้วว่า มันไม่ร้อน ด้วยกรรมเขาทำไว้ ให้เกิดเป็นนายนิรยบาล สำหรับประหารสัตว์นรกฯ

ถามว่า ทำกรรมอย่างไรจึงไปเป็นนายนิรยบาล? แก้วว่า มีความยินดีในการบาปของผู้อื่น คือเขาม่าเนื้อเมื่อปลาได้มาก ๆ ก็พลอยดีใจ หรือรู้ว่าเขาม่างูร้าย จระเข้ร้ายก็พลอยดีใจฯ

ถามว่าพระยายมชำระความของสัตว์นรกนั้น ชำระอย่างไร? แก้วว่า เมื่อสัตว์นรกตกลงไปถึงพระยม ๆ ถามท้าวทศ ๕ ประการ คือ ถามว่าเมื่อท่านทั้งปวงอยู่ในเมืองมนุษย์นั้น ท่านได้เห็นท้าวทศทั้ง ๕ บ้างหรือไม่ สัตว์ที่มีนิสัยเคยได้พิจารณาท้าวทศทั้ง ๕ แต่อยู่ในมนุษย์ก็ระลึกได้ บอกแก่พระยายม ๆ ก็ปล่อยไป สัตว์ที่ไม่มีนิสัยก็พากันนั่งอยู่ พระยายมจึงถามว่า ท่านทั้งปวงเมื่ออยู่ในมนุษย์ได้ก่อสร้างกองการกุศลอะไรบ้าง สัตว์ที่ทำกรรมกุศลไว้ก็ระลึกได้ บอกแก่พระยายม ๆ ก็ปล่อยไป ยังเหลือแต่สัตว์ที่ระลึกไม่ได้ พระยายมจึงว่ากรรมของท่านทำไว้มาก ท่านก็ต้องไปตามกรรม ว่าแล้วก็นั่งนิ่งอยู่ นายนิรยบาลก็รู้อาการ เข้าอุคคร่ำสัตว์เหล่านั้นไปประหาร และทิ้งลงในขุมนรกตามกรรมของสัตว์ที่ทำไว้ นี่ว่าด้วยสัตว์ที่มีกรรมเบา ถ้าสัตว์ที่มีกรรมอันหนัก พระยายมไม่ต้องถาม อำนาจกรรมนำไปนรกทีเดียวฯ ...

ถามว่า ทานการกุศลที่ญาติทำแล้วอุทิศให้จะได้แก่สัตว์นรกหรือไม่? แก้วว่า ไม่ได้ได้ เพราะสัตว์นั้นยังทนทุกข์เวทนากล้าแข็ง ไม่มีจิตศรัทธารับอนุโมทนาส่วนกุศลได้ แต่เมื่อใดมาเป็นประตัตตูปะชีวีเปรมมีโทษเบาจึงรับส่วนกุศลได้⁴¹

การสอนเรื่องไตรภูมิโดยใช้ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีในการดำเนินเรื่องนี้ เป็นการสร้างตัวบท ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจสาระธรรมเรื่องกรรมได้อย่างแจ่มชัด กล่าวคือปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีการสอนที่มุ่งให้ความรู้ในเชิงเหตุ-ผล จึงสอดคล้องอย่างยิ่งกับเรื่องกรรมวิบากที่ผู้แต่งต้องการสอน ปุจฉา-วิสัชนาที่ผู้แต่งกำหนดปัญหาและตอบด้วยตัวเองนี้ ในแง่หนึ่งเป็นการทำให้ข้อความมีความโดดเด่น เน้นสื่อเนื้อหาแนวคิดของเรื่องอย่างชัดเจน

⁴¹ พระครูศิริปัญญาภุมณี (อ่อน), ไตรโลกวิตถาร, หน้า 24-25

ปัญหาปุจฉาพยากรณ์ พระครูศิริปัญญา牟尼 (อ่อน) ใช้ปุจฉา-วิสัชนาดังเป็นประเด็นปัญหา และวิสัชนาอธิบายปัญหาพุทธธรรม ตัวอย่างเช่น

ถามว่า นามรูปเก่าแตกดับแล้ว นามรูปใหม่เกิดมาแต่ไหนเล่า ? แก้วว่า นามรูปใหม่อาศัยแก่นามรูปเก่า เปรียบเหมือน เมล็ดข้าวเปลือกหว่านลงในนา งอกขึ้นเป็นข้าวกล้า ออกรวงเป็นเมล็ดข้าวใหม่ เมล็ดข้าวเก่าก็เน่าสาบสูญไป เมล็ดข้าวที่เกิดขึ้นใหม่ก็อาศัยเมล็ดข้าวเก่าฉันใด รูปนามใหม่ก็อาศัยรูปนามเก่าเหมือนฉะนั้น เพราะรูปนามเก่าทำบุญไว้ จึงเป็นปัจจัยให้เกิดรูปนามใหม่

ถามว่าสัตว์ที่บังเกิดนั้น เกิดด้วยบิดาหรือมารดา แก้วว่า อาศัยซึ่งกันและกัน จะว่าเกิดกับใครก็ว่าได้ เปรียบเหมือนไม้สีไฟสองอัน ไม้แม่สีก็อาศัยแก่นไม้ลูกสี ไม้ลูกสีก็อาศัยแก่นไม้แม่สี บุคคลอยากได้อัคคีสีไฟออกไป ใครว่าไฟเกิดแต่แม่สีหรือลูกสีก็ได้ ไม้แม่สีกับไม้ลูกสีฉันใดฉันนั้น...

ถามว่า ครู อุปัชฌายะ อาจารย์ ประพฤติผิดจากธรรมวินัยพุทธศาสนา เราเป็นศิษย์ก็ปฏิบัติตามความผิดนั้น จะมีโทษหรือไม่ แก้วว่า มีโทษ เพราะท่านประพฤติการผิด เราก็ทำไปตามความผิด เป็นการทุจริตโทษ ไม่มีประโยชน์ ในชาตินี้และชาติหน้า เหมือนสาริบุตร โมคคัลลาน์อยู่กับอาจารย์สญชัย ไม่สำเร็จประโยชน์อันใดทั้งศิษย์และอาจารย์

ถามว่า ทุกวันนี้มรรคผลยังมีอยู่หรือ แก้วว่า ยังมีอยู่ ด้วยพระอัญญาจักรมรรคทั้ง ๘ ยังมีอยู่ตราบใด มรรคผลก็ยังมีอยู่ตราบนั้น

ถามว่า อะไรเป็นตัวมรรค แก้วว่า สิล สมาธิ ปัญญา เครื่องฆ่ากิเลสเป็นตัวมรรค เพราะเหตุบุคคลใดยังมีสิล สมาธิ ปัญญา ให้ตั้งอยู่ในสันดาน ผู้นั้นก็ได้ชื่อว่าตั้งอยู่ในมรรค...

ถามว่า สัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายอยู่ในภพทั้ง ๓ อาศัยอะไร แก้วว่า อาศัยกรรม คือ กุศลและอกุศลกรรมที่สัตว์กระทำด้วยกาย วาจา ใจ ๑ อาศัยวิบากคือผลแห่งกุศลและอกุศล นำสัตว์ปฏิสนธิตามขบวนการที่ทำไว้ ๑ อาศัยกิเลสความเศร้าหมอง ที่เกิดด้วย โลภะ โทสะ โมหะ ๑ ธรรมทั้ง ๓ นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่จะให้ให้สัตว์ทั้งหลายเวียนว่ายอยู่ในภพทั้ง ๓ ไม่มีที่สิ้นสุด ประคองว่าลือแห่งเวียนและรอดฉะนั้น⁴²

ในไตรโลกวิถิตถารและปัญหาปุจฉาพยากรณ์ รวมทั้งเรื่องอื่นในหนังสือสอนธรรมของพระครูศิริปัญญา牟尼 (อ่อน) ได้ใช้ปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีในการสื่อสารและสั่งสอนพุทธธรรม ตลอด

⁴² พระครูศิริปัญญา牟尼 (อ่อน), ปุจฉาพยากรณ์, หน้า 66-68.

ทั้งเรื่อง สะท้อนให้เห็นว่าท่านได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของวิธีการนี้ว่ามีประสิทธิภาพในฐานะเป็นเครื่องมือสอนธรรมะ

ผู้วิจัยได้เลือกสรรหนังสือพุทธศาสนาที่ดำเนินเรื่องด้วยปจฺจลา-วิสัยชา แต่งโดยพระเถระที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นปราชญ์ทางการศึกษาพุทธศาสนา ได้แก่ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ และพระครูศรีปัญญาภรณ์ (อ่อน) โดยคัดสรรหนังสือบางส่วนของท่านมาเป็นตัวอย่าง หนังสือสอนธรรมเหล่านี้ได้รับการตีพิมพ์และใช้เพื่อการเรียนการสอนพุทธศาสนาที่ยังคงมีหน้าที่อยู่ถึงในปัจจุบัน เป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความสำคัญของกลวิธีปจฺจลา-วิสัยชาที่มีต่อการแต่งหนังสือเพื่อการเรียนการสอนพุทธศาสนาในสังคมไทย

จากตัวอย่างหนังสือทางพุทธศาสนาที่มีความสำคัญในแง่ที่เป็นตำราสอนธรรมะแล้ว จะเห็นได้ว่า แนวคิดสำคัญของการเลือกใช้ปจฺจลา-วิสัยชาเป็นกลวิธีในการสร้างตัวบทตำราเหล่านี้คือการเห็นว่า ปจฺจลา-วิสัยชาเป็นกลวิธีที่มีประสิทธิภาพต่อการเรียนการสอนพุทธศาสนา เพราะเป็นวิธีที่ทำให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์ ประเด็นปัญหาที่ผู้แต่งได้หยิบยกขึ้นกล่าวอาจเป็นปัญหาที่ผู้ศึกษามีอยู่เช่นกัน ประเด็นปัญหาเหล่านี้จะกระตุ้นให้ผู้เรียนได้ติดตาม หรือชวนขวยหา คำตอบ ปจฺจลา-วิสัยชาที่เป็นกลวิธีการแต่งหนังสือสอนธรรมะนั้นจึงกล่าวได้ว่าเป็นแนวทางหรือเครื่องมือในการพัฒนาความคิดและทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเรื่องทางพุทธศาสนาได้อย่างดี

ในบทนี้เราจึงเห็นความสำคัญของกลวิธีปจฺจลา-วิสัยชาที่มีอยู่ในวัฒนธรรมพุทธศาสนาของไทยในหลายด้าน ได้แก่ ประเพณีมีพระราชปจฺจลา แม้ว่าจะมิได้เกี่ยวข้องกับชาวพุทธโดยทั่วไป แต่การที่พระมหากษัตริย์ไทยให้ความสำคัญและใส่พระทัยในการพระศาสนาโดยการปจฺจลาปัญหาธรรมนั้น เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของพุทธศาสนาในสังคมไทย ที่พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำทางสังคมได้พยายามชำระสะสางความคลุมเครือต่าง ๆ ให้หมดไป ทำพุทธธรรมให้กระจ่าง อีกทั้งเนื้อหาของพระราชปจฺจลาเกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรมของบ้านเมือง พระองค์ได้ปจฺจลาเพื่อให้เกิดความถูกต้องชัดเจนและให้เป็นแนวปฏิบัติเพื่อเสริมงคลของบ้านเมือง พระราชปจฺจลาจึงเป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นพระราชกรณียกิจทางศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทย และมีผลต่อบ้านเมือง ในวัฒนธรรมการเทศน์ ปจฺจลา-วิสัยชาได้เป็นกลวิธีในเชิงปฏิบัติประเพณีสำหรับการเทศนาสอนธรรม เพื่อโน้มน้าว ชักจูงให้ผู้สนใจได้ศึกษาเรียนรู้พุทธธรรมจากการฟังเทศน์ ผู้วิจัยเห็นว่าปจฺจลา-วิสัยชาในการเทศน์นี้ได้เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดธรรมะไปสู่ประชาชนในวงกว้าง เข้าถึงผู้คนในท้องถิ่นที่อาจไม่รู้หนังสือให้มีโอกาสได้เรียนรู้จากการอภิปรายตอบโต้พุทธธรรม การเทศน์สอนธรรมด้วยปจฺจลา-วิสัยชาจึงเป็นกลวิธีในการเทศน์ที่เข้าถึงประชาชนอย่างทั่วถึงทั้งในวัฒนธรรมมุขปาฐะและลายลักษณ์ นอกจากนี้การโต้ตอบปัญหาธรรมยังปรากฏในเพลงพื้นบ้าน ที่แม้ว่าจะมุ่งเน้นความสนุกสนานในการเกี่ยวพาราตี ชิงไหวชิงพริบในเชิงกวีโวหารเพื่อ

แสดงความสามารถของผู้ร้องเล่นแล้ว ยังปรากฏการโต้ตอบปัญหาธรรมผ่านเพลงในเชิงสั่งสอน และให้ความรู้ทางพุทธศาสนาได้อย่างแยบยล สะท้อนให้เห็นความแพร่หลายและความกลมกลืนอยู่ในวิถีชีวิตของชาวไทยในหลายมิติ ปุจฉา-วิสัชนายังเป็นกลวิธีในการเรียนการสอนพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นรูปแบบของการสร้างตัวบทเพื่อถ่ายทอดพุทธธรรมทั้งในระบบการเรียนการสอนของพระภิกษุสงฆ์ และหนังสือสอนธรรมแก่ฆราวาสทั่วไป เป็นกลวิธีที่ปราชญ์ทางการศึกษาพุทธศาสนาเห็นว่า สามารถถ่ายทอดพุทธธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในมิติทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวเนื่องด้วยพุทธศาสนา¹¹ สะท้อนให้เห็นว่าปุจฉา-วิสัชนาเป็นกลวิธีที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมพุทธศาสนา ในวิถีชีวิตของคนไทยซึ่งนับถือพุทธศาสนาอย่างรอบด้าน อันมีจุดมุ่งหมายสำคัญร่วมกันคือการให้ความรู้ความเข้าใจพุทธธรรม เพื่อรักษาและสืบทอดพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ในสังคมไทย